

Research Institute of
Hawzah and University

Journal of Economic Essays; an Islamic Approach (JEE)

Journal homepage: <https://jee.rihu.ac.ir/>

Original Article

Identifying and Prioritizing Religious Indicators for Livelihood and Public Welfare in an Islamic Economy: An Analytic Hierarchy Process (AHP) Approach

Seyyed Reza Hosseini¹ , Hossein Bahrami²

Mohammad Zarei Mahmoudabadi³

1. Associate Professor, Department of Economics, Research Center for Social Sciences, Research Institute of Hawzah & University, Qom, Iran. (Corresponding author).

srhoseini@rihu.ac.ir

2. PhD student in Islamic Economics, Faculty of Economic and Administrative Sciences, University of Qom, Qom, Iran.

h.bahrami@stu.qom.ac.ir

3. Researcher, Qasd Think Tank, Qom, Iran. Ph.D. in Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law.

mohammadzare313@chmail.ir

Received: 2023/08/08; Accepted 2024/07/28

Extended Abstract

Introduction and Objectives: One of the central components of progress in Islam-and by extension, in the Islamic economy-is addressing the livelihood (*al-ma'āsh*) and public welfare (*al-ma'ād*) of the Muslim community (*Ummah*). To this end, Islam calls the community to fraternity, mutual assistance (*ta'āwun*), and solidarity, providing a comprehensive framework of mechanisms to fulfill this mission. These mechanisms are manifested as obligatory duties (*farā'id*), recommended acts (*nawāfil*), and rituals, all designed to minimize poverty, eliminate class disparities, and foster social harmony and unity within Islamic society.

Numerous *aḥādīth* emphasize social responsibilities and the obligation to meet the needs of believers through practices such as *muwāsāt* (mutual support), *qarḍ al-ḥasan* (benevolent loans), *infāq* (spending in the way of God), *ṣadaqah* (charity), gifts, donations (*hibah*), *waqf* (endowment), and vows (*nadhr*). The coexistence of obligatory duties like *zakāt* and *khums*, alongside recommended acts such as *muwāsāt*, *ṣadaqah*, *nadhr*, *waqf*, and *infāq*, ensures that a broad segment of the Muslim community benefits from charitable relations and wealth transfers. This integrated system reduces poverty and deprivation, thereby enhancing social resilience even under incompetent or oppressive governance.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Research Institute of
Hawzah and University

Journal of Economic Essays; an Islamic Approach (JEE)

Journal homepage: <https://jee.rihu.ac.ir/>

Original Article

The aim of this research is to extract, classify, and rank criteria and indicators for measuring the sufficiency and balance of public welfare. In Islamic teachings, some obligatory acts require adequate financial capability, others represent social and moral contributions, and yet others pertain to principles of individual and social justice at various levels of society, including families and rulers. Accordingly, this study organizes the criteria into three primary categories: affordability (*istiṭā'ah*), assistance (*i'ānah*), and justice (*'adl*) within the domain of livelihood and public welfare.

The primary objectives of this research are:

1. To derive a comprehensive set of criteria and indicators for measuring the sufficiency and balance of public welfare from canonical Islamic sources.
2. To categorize these indicators into a coherent hierarchical structure based on their functional roles.
3. To quantitatively prioritize these indicators using expert judgment through the Analytic Hierarchy Process (AHP) method.

Guided by Islamic teachings, the extracted indicators are organized into three primary dimensions: **Affordability** (*Istiṭā'at*)-pertaining to obligatory financial duties; **Assistance** (*I'ānat*)-concerning recommended social and moral contributions; and **Justice** (*'Adl*)-addressing equity and balance at both individual and societal levels.

Methodology: This study employs the Analytic Hierarchy Process (AHP), a multi-criteria decision-making (MCDM) technique developed by Thomas L. Saaty. The AHP method is particularly suited for this research as it effectively decomposes a complex problem into a hierarchical structure, facilitates the incorporation of expert qualitative judgments, and yields quantitative priorities for various elements.

The AHP procedure was implemented in four sequential stages:

1. **Modeling and Hierarchy Construction:** The decision problem was structured into a hierarchy with four levels: the overall goal (prioritizing welfare indicators) at the top, followed by the three main criteria (Affordability, Assistance, Justice), the sub-criteria (e.g., Zakat, Khums, Waqf, Moderation), and finally the specific sub-indicators.
2. **Pairwise Comparison: Expert judges,** comprising scholars in Islamic economics and finance, were engaged to evaluate the relative importance of elements at each level of the hierarchy using standardized pairwise comparison matrices. This involved comparing elements two at a time with respect to their parent element in the level above.
3. **Weight Calculation:** The relative local weights (priorities) for each element were computed from the pairwise comparison matrices using the eigenvector method. Consistency ratios (CR) were calculated to ensure the logical coherence of the expert judgments, with all ratios maintained below the threshold of 0.1.
4. **Synthesis of Priorities:** The local weights were aggregated through the hierarchy to produce global weights and an overall ranking for all sub-indicators, reflecting their absolute importance in achieving the primary goal.

Results and Findings: The analysis yielded a structured set of indicators categorized under three main criteria. The global weights, indicating the overall priority, are presented below for the main criteria and selected sub-indicators (see Table 1 for a complete list).

Based on the findings, the indicators for measuring livelihood and public welfare can be categorized into three broad dimensions: affordability, assistance, and justice-oriented indicators. Affordability indicators pertain to obligatory religious duties incumbent upon believers, including **khums**, **zakāt**, **ḥajj**, and **jihād**. Assistance indicators encompass recommended yet economically vital teachings such as **muwāsāt** (mutual support), **ṣadaqah** (charity), **infāq** (spending in God's cause), **waqf** (endowment), and **nadhr** (vow). Justice-oriented indicators include moderation, non-discrimi-

Research Institute of
Hawzah and University

Journal of Economic Essays; an Islamic Approach (JEE)

Journal homepage: <https://jee.rihu.ac.ir/>

Original Article

nation, balance, prevention of **kantz** (hoarding wealth), and avoidance of **israf** (extravagance).

According to expert opinions analyzed through the Analytic Hierarchy Process (AHP)-as detailed in the accompanying table-the most influential sub-indicators within each category were identified. Under **Zakat**, poverty eradication, institutionalization, and growth of community livelihood were paramount. For **Khums**, the key factors were belief in **khums**, its social services, and balanced redistribution. In the context of **Hajj** and pilgrimage, the prominence of pilgrimage within the household budget and the covenant index (number of pilgrims) were most significant. Within the Jihād category, **jihādī** organizations and **jihād** dynamics emerged as central. Under Assistance, endowment (**waqf**) services and compassion were highly ranked. Finally, in the Justice category, balance of benefits and the degree of discrimination were the most critical.

These indicators provide a robust framework for assessing livelihood and welfare levels, as well as gauging the adherence of Muslim societies to the principles of Islamic economics.

Table 1: Final Weights and Ranking of Main and Secondary Indicators

Main Indicators	Weight	Sub-indicators	Weight in Subgroup	Final Weight	Rank
Zakat (Affordability)	0.228	Commitment to payment	0.081	0.135	25
		Institutionalization	0.268	0.247	9
		Growth of community income	0.155	0.187	16
		Family sufficiency threshold	0.093	0.145	19
		Poverty eradication	0.321	0.270	5
		Growth of zakat	0.082	0.137	22
Khums (Affordability)	0.227	Commitment to payment	0.082	0.136	23
		Balanced redistribution	0.236	0.231	12
		Belief in khums	0.289	0.256	6
		Social services of khums	0.251	0.238	10
		Annual growth of khums	0.142	0.179	18
Hajj & Visitation (Affordability)	0.115	Covenant index (number of pilgrims)	0.178	0.143	20
		Pilgrimage journeys	0.161	0.136	24
		Pilgrimage economy volume	0.111	0.112	27
		Pilgrimage in household budget	0.551	0.251	7
Jihad (Affordability)	0.196	Jihadi organizations	0.541	0.325	2
		Jihadi struggle	0.100	0.140	21
		Jihad services	0.167	0.180	17
		Dynamism of jihad	0.192	0.193	14
Assistance (I'ānat)	0.146	Level of charity (sadaqah)	0.061	0.094	28
		Spending on infaq	0.010	0.038	30
		Per capita support	0.014	0.045	29
		Movasaat (mutual support)	0.243	0.188	15
		Scale of food distribution	0.087	0.113	26
		Waqf (endowment) services	0.370	0.232	11
Justice ('Adl)	0.397	Family moderation	0.125	0.222	13
		Degree of discrimination	0.231	0.302	3
		Balance of resources	0.302	0.346	1
		Wealth hoarding (kantz)	0.156	0.248	8
		Threshold of extravagance (israf)	0.187	0.272	4

Research Institute of
Hawzah and University

Journal of Economic Essays; an Islamic Approach (JEE)

Journal homepage: <https://jee.rihu.ac.ir/>

Original Article

Discussion and Conclusions: This research examined the issue of livelihood and public welfare from an Islamic perspective and developed a set of evaluative indicators for their measurement. The criteria were derived from an analysis of both obligatory (*farā'id*) and recommended (*nawāfil*) practices in Islam, focusing on their potential to reduce poverty and enhance welfare. From these foundational practices, a suite of relevant indicators was extracted and systematically proposed.

The resulting indicators were categorized into three primary dimensions: affordability (*istiṭā'ah*), assistance (*i'ānah*), and justice (*'adl*). Sub-indicators were subsequently developed for each category.

- **Affordability** (*Istiṭā'ah*): *zakāt*, *khums*, *hajj*, and *jihād*.
- **Assistance** (*I'ānah*): *ṣadaqah*, *infāq*, *muwāsāt* (mutual support), vows (*nadhr*), and *waqf*.
- **Justice** (*'Adl*): moderation, avoidance of discrimination, balance, prevention of wealth hoarding (*kanz*), and avoidance of extravagance (*isrāf*).

Utilizing expert opinions and the Analytic Hierarchy Process (AHP) method, the relative importance of each indicator and sub-indicator was rigorously assessed. The results clearly demonstrate that **justice-oriented indicators** were assigned the highest overall priority, surpassing those in both the affordability and assistance categories. Among the sub-indicators, those pertaining to justice—particularly **balance of resources**, **avoidance of discrimination**, and **avoidance of *isrāf***—received the highest rankings. Within the affordability dimension, *zakāt*, *khums*, *jihād*, and visitation (*ziyārah*) emerged as the most significant. For assistance, *waqf* services, *muwāsāt*, and organized food distribution were identified as the most important.

These findings provide a structured, empirically-grounded framework for assessing welfare levels in Muslim societies and for evaluating their adherence to the principles of Islamic economics. The study underscores the centrality of justice (*'adl*) within the Islamic economic paradigm and offers a valuable tool for policymakers and researchers seeking to promote holistic and sharia-compliant socioeconomic development.

Keywords: Public welfare, welfare measurement, livelihood, Islamic welfare, Islamic economics, economic indicators, Analytic Hierarchy Process (AHP), Zakat, Khums, Waqf.

JEL classification: I31, I32, H21, H27.

Cite this article: Seyyed Reza Hosseini, Hossein Bahrami, and Mohammad Zarei Mahmoudabadi (2025). "Identifying and Prioritizing Religious Indicators for Livelihood and Public Welfare in an Islamic Economy: An Analytic Hierarchy Process (AHP) Approach.", *Journal of Economic Essays; an Islamic Approach*, 22(46): 137-170.

شناسایی و اولویت‌بندی شاخص‌های دینی مؤثر بر معیشت و رفاه عمومی در اقتصاد اسلامی با روش تحلیل سلسله‌مراتبی

سیدرضا حسینی^۱ ، حسین بهرامی^۲
محمد زارعی محمودآبادی^۳

۱. دانشیار گروه اقتصاد، پژوهشکده علوم اجتماعی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران. (نویسنده مسئول).

srhoseini@rihu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری اقتصاد اسلامی، دانشکده علوم اقتصادی و اداری، دانشگاه قم، قم، ایران.

h.bahrami@stu.qom.ac.ir

۳. فارغ‌التحصیل دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی و پژوهشگر اندیشکده قصد.

mohammadzareei313@chmail.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۱۷؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۰۷

چکیده گسترده

مقدمه و اهداف: یکی از مؤلفه‌های پیشرفت و دغدغه‌های اسلام و در ذیل آن اقتصاد اسلامی پرداختن به معیشت و رفاه عمومی جامعه مسلمین است. دین اسلام در خصوص این مسئله جامعه را به برادری و کمک به یکدیگر دعوت و برای این موضوع مهم ابزارهایی را طراحی کرده است. این ابزارها در قالب فرایض، نوافل و مناسک متجلی شده و به حداقل رساندن فقر و زدودن شکاف طبقاتی و تقریب و الفت قلوب به یکدیگر در جامعه اسلامی منجر می‌شود. از این رو، احادیث بسیاری راجع به مسئولیت‌های اجتماعی و برطرف کردن نیازهای مؤمن از طریق مواسات، قرض‌الحسنه، انفاق، صدقه، هبه، هدیه، وقف، نذر مطرح شده است. از سویی دیگر، وجود واجباتی مانند زکات و خمس در کنار مستحباتی همچون مواسات و صدقه و نذر و وقف و انفاق سبب می‌شود طیف وسیعی از جامعه مسلمین با روابط و پرداخت‌های نیکوکارانه، حتی با وجود حکومت‌های نالایق و ظالم، با فقر و تنگدستی کمتر و در نتیجه با گسست اجتماعی کمتری مواجه شوند. هدف این پژوهش عبارت است از استخراج معیارها و ملاک‌ها به منظور سنجش حد کفاف و توازن رفاه عمومی و دسته‌بندی و رتبه‌بندی آنهاست. طبق آموزه‌های اسلامی برخی از اعمال واجب نیاز به دستیابی به تمکن مالی مورد نظر

Research Institute of
Hawzah and University

جستارهای اقتصادی با رویکرد اسلامی

Journal homepage: <https://iee.rihu.ac.ir/>

نوع مقاله: پژوهشی

را دارند و برخی دیگر از اعمال، صرفاً کمک‌های اجتماعی و اخلاقی در جامعه را شامل می‌شوند و برخی امور نیز به عدالت فردی و اجتماعی واحدهای اجتماعی همچون خانواده‌ها و حکمران‌ها در جامعه برمی‌گردد. بدین‌منظور در این مطالعه ملاک‌هایی در سه قالب استطاعت، اعانت و عدالت در حوزه معیشت و رفاه عمومی تعیین می‌شود.

روش: در پژوهش حاضر از فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) استفاده شده است. این روش، مسائل پیچیده را براساس آثار متقابل آنها مبتنی بر نظرات خبرگان بررسی می‌کند و آنها را به شکلی ساده تبدیل نموده و سپس به حل آنها می‌پردازد. بدین‌صورت که با توجه به شاخص‌هایی که تصمیم‌گیرنده تعیین می‌کند (شاخص می‌تواند کمی باشد یا کیفی)، این روش به‌منظور تصمیم‌گیری و انتخاب یکی از گزینه‌های تصمیم به کار می‌رود. درواقع، این روش زمانی مفید است که عمل تصمیم‌گیری با چند گزینه و شاخص تصمیم‌گیری روبه‌رو باشد. مهم‌ترین قابلیت روش تحلیل سلسله‌مراتبی در توانایی تبدیل ساختار سلسله‌مراتبی یک مسئله پیچیده چند شاخصه به ساختار بسط داده شده، برای درک بهتر تصمیم‌گیرنده از مسئله تصمیم‌گیری است. این روش شامل چهار مرحله است. گام نخست، مدل‌سازی است که طی آن، ارتباط عناصر تصمیم که شامل شاخص‌های تصمیم‌گیری و گزینه‌های تصمیم است، به‌صورت سلسله‌مراتبی مشخص می‌شود. در گام دوم عناصر هر سطح نسبت به سایر عناصر مربوط خود در سطح بالاتر به‌صورت زوجی مقایسه شده و به‌نحوی ماتریس‌های مقایسه زوجی تشکیل می‌شود. بعد از محاسبه وزن نسبی بین عناصر، در گام سوم، وزن و اهمیت عناصر تصمیم برای هر گزینه، از مجموع حاصل‌ضرب هر معیار در امتیاز گزینه مورد نظر به‌دست می‌آید. در گام چهارم نیز با ادغام وزن‌های نسبی، گزینه‌های تصمیم رتبه‌بندی می‌شوند. وزن نهایی هر گزینه از مجموع حاصل‌ضرب وزن هر شاخص در وزن همان گزینه به دست می‌آید.

نتایج: مبتنی بر یافته‌های این پژوهش معیارهای سنجش معیشت و رفاه عمومی در سه دسته کلی شامل شاخص‌های استطاعت، شاخص‌های اعانت و شاخص‌های عدالت‌محور قرار می‌گیرند. شاخص‌های استطاعت متشکل از شاخص‌هایی هستند که مکلفین موظف بر اجرای آنها هستند؛ همچون شاخص خمس، زکات، حج و جهاد. دسته دوم، شاخص‌های اعانت هستند و شامل آموزه‌های اقتصادی مستحبی و دارای ضرورت مانند مواسات، صدقه، انفاق، وقف و نذر هستند. گروه سوم از معیارها، شاخص‌های عدالت‌محور مشتمل بر اعتدال، تبعیض، توازن، کنز و اسراف هستند. براساس نتایج به‌دست‌آمده از نظرات خبرگان و با استفاده از روش تحلیل سلسله‌مراتبی طبق جدول الف، در بخش فریضه زکات، زیرشاخص‌های ریشه‌کنی فقر، نظام‌سازی، رشد رزق جامعه، در بخش فریضه خمس، ایمان به خمس، خدمات اجتماعی خمس و بازتوزیع متوازن، در بخش حج و زیارت، زیارت در سبب خانواده و شاخص عهد، در بخش مجاهدت، تشکیلات جهادی و پویایی جهاد، در بخش اعانت، خدمات وقف و یاریگری و مواسات و در بخش عدالت نیز توازن مواهب و میزان تبعیض بیشترین اهمیت را داشتند. این شاخص‌ها می‌توانند معیار خوبی برای سنجش میزان معیشت و رفاه عمومی و میزان مقید بودن جامعه مسلمان به آموزه‌های اقتصادی اسلام باشند.

جدول الف. اوزان نهایی شاخص‌های اصلی و فرعی دینی مؤثر بر معیشت و رفاه عمومی

شاخص‌های اصلی	وزن	زیرشاخص‌ها	وزن در زیرگروه	وزن نهایی	رتبه
زکات (استطاعت)	۰/۲۲۸	تعهد پرداخت	۰/۰۸۱	۰/۱۳۵	۳۵
		نظام‌سازی	۰/۲۶۸	۰/۲۴۷	۹
		رشد رزق جامعه	۰/۱۵۵	۰/۱۸۷	۱۶
		حد کفاف خانواده	۰/۰۹۳	۰/۱۴۵	۱۹
		ریشه‌کنی فقر	۰/۳۲۱	۰/۲۷۰	۵
		رشد زکات	۰/۰۸۲	۰/۱۳۷	۲۲

Research Institute of
Hawzah and University

جستارهای اقتصادی با رویکرد اسلامی

Journal homepage: <https://iee.rihu.ac.ir/>

نوع مقاله: پژوهشی

۲۳	۰/۱۳۶۴	۰/۰۸۲	تعهد پرداخت	۰/۲۲۷	خمس (استطاعت)
۱۲	۰/۲۳۱	۰/۲۳۶	بازتوزیع متوازن		
۶	۰/۲۵۶	۰/۲۸۹	ایمان به خمس		
۱۰	۰/۲۳۸	۰/۲۵۱	خدمات اجتماعی خمس		
۱۸	۰/۱۷۹	۰/۱۴۲	رشد سالانه خمس		
۲۰	۰/۱۴۳	۰/۱۷۸	شاخص عهد (تعداد زوار)	۰/۱۱۵	حج و زیارت (استطاعت)
۲۴	۰/۱۳۶۰	۰/۱۶۱	سفرهای زیارتی		
۲۷	۰/۱۱۲	۰/۱۱۱	حجم اقتصاد زیارت		
۷	۰/۲۵۱	۰/۵۵۱	زیارت در سبد خانواده		
۲	۰/۳۲۵	۰/۵۴۱	تشکیلات جهادی	۰/۱۹۶	مجاهدت (استطاعت)
۲۱	۰/۱۴۰	۰/۱	جهادگری		
۱۷	۰/۱۸۰	۰/۱۶۷	خدمات جهاد		
۱۴	۰/۱۹۳	۰/۱۹۲	پویایی جهاد		
۲۸	۰/۰۹۴	۰/۰۶۱	میزان صدقه	۰/۱۴۶	اعانت
۳۰	۰/۰۳۸	۰/۰۱۰	مخارج انفاق		
۲۹	۰/۰۴۵	۰/۰۱۴	سرانه تکفل		
۱۵	۰/۱۸۸	۰/۲۴۳	یاریگری و مواسات		
۲۶	۰/۱۱۳	۰/۰۸۷	اندازه اطعام		
۱۱	۰/۲۳۲	۰/۳۷۰	خدمات وقف		
۱۳	۰/۲۲۲	۰/۱۲۵	اعتدال خانواده	۰/۳۹۷	عدالت
۳	۰/۳۰۲	۰/۲۳۱	میزان تبعیض		
۱	۰/۳۴۶	۰/۳۰۲	توازن مواهب		
۸	۰/۲۴۸	۰/۱۵۶	کنز ثروت		
۴	۰/۲۷۲	۰/۱۸۷	حد اسراف		

بحث و نتیجه گیری: در این پژوهش تلاش می‌شود مسئله معیشت و رفاه عمومی از منظر اسلام بررسی و برای سنجش این مسئله شاخص‌ها و سنجه‌هایی طراحی شود. برای طراحی این شاخص‌ها و ملاک‌ها در وهله نخست به واجبات و مستحبات و ساختارهای دین اسلام و قابلیت آنها برای کاهش فقر و افزایش معیشت و رفاه عمومی پرداخته می‌شود. سپس شاخص‌هایی از متن این احکام برای سنجش معیشت و رفاه عمومی استخراج و پیشنهاد می‌شود. براساس این، شاخص‌ها در سه نوع شاخص‌های استطاعت و شاخص‌های اعانت و شاخص‌های عدالت دسته‌بندی می‌شود. در ذیل شاخص‌های استطاعت، شاخص‌های فرعی برای اندازه‌گیری فرایضی چون زکات و خمس و حج و نیز مجاهدت طراحی می‌شود. همچنین تحت عنوان شاخص‌های اعانت، زیرشاخص‌هایی برای اعمال و عبادات مستحبی چون صدقه، انفاق، مواسات، نذر و وقف معرفی می‌شود. در پایان نیز شاخص‌های عدالت‌محور با معیارهایی نظیر اعتدال خانواده، تبعیض، حد توازن معیشت، کنز ثروت و حد اسراف طراحی می‌شود. در نهایت شاخص‌ها و زیرشاخص‌ها با استفاده از نظرات خبرگان و از طریق روش سلسله مراتبی اهمیت‌سنجی می‌شوند. براساس این، شاخص‌های عدالت حائز بیشترین اهمیت نسبت به شاخص‌های استطاعت و اعانت شدند. در زیرشاخص‌ها نیز در شاخص‌های استطاعت، به ترتیب مؤلفه‌های زکات، خمس، مجاهدت و زیارت، در شاخص‌های

Research Institute of
Hawzah and University

جستارهای اقتصادی با رویکرد اسلامی

Journal homepage: <https://iee.rihu.ac.ir/>

نوع مقاله: پژوهشی

اعانت، مؤلفه‌های خدمات وقف، یاریگری و مواسات و اندازه اطعام و در شاخص‌های عدالت نیز توازن مواهب، تبعیض و حد اسراف بیشترین درجه اهمیت را داشتند

واژگان کلیدی: رفاه عمومی، شاخص‌های سنجش رفاه، معیشت، سنجش رفاه اسلامی، اقتصاد اسلامی، شاخص‌های اقتصادی.

طبقه‌بندی JEL: 31, H27, H21, I32, I31.

استناد: سیدرضا حسینی و حسین بهرامی و محمد زارعی محمودآبادی (۱۴۰۴). «شناسایی و اولویت‌بندی شاخص‌های دینی مؤثر بر معیشت و رفاه عمومی در اقتصاد اسلامی با روش تحلیل سلسله‌مراتبی». مجله جستارهای اقتصادی با رویکرد اسلامی ۲۲(۴۶): ۱۳۷-۱۷۰.

مقدمه

دین مبین اسلام همواره در تعالیم الهی و قرآن و سنت به دنبال ساخت یک جامعه معنوی و تحقق سبک زندگی اسلامی بوده است. در روایات نیز احادیث زیادی در مورد داشتن زندگی مؤمنانه و توجه به نیازها و احتیاجات جامعه اسلامی و همسایه‌ها و برطرف کردن مسائل اجتماعی جامعه و اطرافیان شده است. از این رو، احادیث زیادی راجع به مسئولیت‌های اجتماعی و برطرف کردن نیازهای مؤمن در قالب باب‌هایی مانند مواسات، قرض الحسنه، انفاق، صدقه، هبه، هدیه، خدمت به مردم، وقف، نذر و... مطرح شده است. از این رو، مسئولیت اجتماعی یک مسلمان سبب می‌شود که هم‌دل و هم‌زبان برادر دینی خود باشد و در مشکلات او را یاری نماید.

وجود واجباتی مانند زکات و خمس در کنار مستحباتی همچون مواسات و صدقه و نذر و وقف و انفاق سبب می‌شود طیف وسیعی از جامعه مسلمین با روابط و پرداخت‌های نیکوکارانه، حتی با وجود حکومت‌های نالایق و ظالم، با فقر و تنگدستی کمتر و در نتیجه با گسست اجتماعی کمتری مواجه شوند. از دیدگاه امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) تمامی افراد جامعه مسلمان و غیرمسلمان باید در تأمین نیازهای اولیه معیشت خویش در وضعیت اقتصادی مطلوب و مناسب با شرافت و کرامت انسانی خود باشند تا رفاه عمومی در جامعه برقرار شود. همچنین، ایشان در این باره خطاب به فرزند بزرگوار خویش امام حسن مجتبی (علیه السلام) می‌فرمایند: «لَا تَلُمُ إِنْسَانًا يَطْلُبُ قَوْتَهُ؛ فَمَنْ عَدِمَ قَوْتَهُ كَثُرَ خَطَايَاهُ» (محدث نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۳، ص ۱۴)؛ فرزندم! انسانی را که به دنبال روزی خویش است، ملامت مکن؛ زیرا کسی که هیچ نداشته لغزش‌هایش بسیار خواهد شد» (عسکری و غفورزاده، ۱۳۸۸).

ویژگی اساسی‌ای که اسلام را از دیگر ادیان ابراهیمی متمایز می‌کند، مسئله ولایت در عرصه اجتماع است. وجود پیامبر ﷺ در کنار قرآن و تشکیل حکومت وی در مدینه و ادامه مسیر ولایت با تعیین حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام) در غدیر نشان می‌دهد اسلام، ولایت و حکومت را مهم‌ترین رکن برای تربیت بشر و برقراری قسط و عدل و گرفتن حق مظلوم از ظالم و ساخت یک جامعه اسلامی کامل می‌داند؛ زیرا بسیاری از عبادات و مناسک و اصول اسلام در بستر اجتماعی قابل تحقق است. در همین خصوص امام باقر (علیه السلام) می‌فرمایند: «بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: عَلَى الصَّلَاةِ، وَالزَّكَاةِ، وَالصَّوْمِ، وَالْحَجِّ، وَالْوَلَايَةِ، وَلَمْ يُنَادَ بِشَيْءٍ كَمَا تُؤَدَّى بِالْوَلَايَةِ؛ إِسْلَامٌ بِرِجْلِ الْإِسْلَامِ» (کلبینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۸). ولایت؛ و بر هیچ چیز به اندازه ولایت تأکید نشده است» (کلبینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۸).

این ویژگی متمایز می‌تواند به عنوان سنجش عملکرد اقتصادی یک جامعه تعدیل شود. اقتصاد متعارف برای سنجش عملکرد شاخص‌های اقتصادی همچون رفاه، تولید ناخالص داخلی (GDP) را برای اندازه‌گیری ثروت یا قدرت اقتصادی یک کشور یا جامعه استفاده می‌کند. از دیدگاه اسلامی این شاخص آن زمانی اسلامی است که درآمد و هزینه و سایر عناصر از نظر شرط حلال بودن آن قابل تأیید باشد، خواه در ماهیت و در راه به دست آوردن و یا نحوه هزینه کردن آن باشد که باید شرعی باشد. افزون‌براین و مهم‌تر از همه، تولید ناخالص داخلی نمایانگر جنبه معنوی ثروت و عدالت توزیعی برای جامعه نیست (کوسوما و ریاندونو، ۲۰۱۶). همچنین شاخص تولید ناخالص داخلی از دو جنبه عدم محاسبه خدمات درون خانواده‌ها همچون آشپزی، نگهداری و تربیت کودکان، تمیز کردن خانه و شستن لباس‌ها و ظروف و عدم محاسبه معاملات غیر پولی و تهاتری میان اقوام و روستاییان محل اشکال و نقد اساسی است (توکلی و شفیعی‌نژاد، ۱۳۹۱).

جدول ۱. آموزه‌های اساسی اسلامی

ارکان و مناسک	شیعه	اهل سنت	شخصی	اجتماعی	سیاسی	اقتصادی	قابلیت سنجش
ولایت	✓		✓	✓	✓	✓	
نماز	✓	✓	✓	✓			
روزه	✓	✓	✓	✓			
خمس	✓		✓	✓	✓	✓	✓

✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	زکات
	✓	✓	✓	✓	✓	✓	حج (و زیارات)
	✓	✓	✓	✓	✓	✓	جهاد
✓	✓		✓			✓	مواسات
✓	✓		✓	✓	✓	✓	صدقه
✓	✓		✓	✓		✓	نذر
✓	✓		✓	✓	✓	✓	هبه
✓	✓		✓	✓	✓	✓	انفاق
✓	✓		✓	✓	✓	✓	وقف
	✓	✓	✓	✓	✓	✓	امر به معروف
	✓	✓	✓	✓	✓	✓	نهی از منکر
		✓	✓	✓		✓	تولی
		✓	✓	✓		✓	تبری

در این پژوهش، مباحث مکتبی اسلام به عنوان مبنایی برای استخراج معیارها و ملاک‌ها به منظور سنجش حد کفاف و توازن و سنجش میزان معیشت و رفاه عمومی استفاده می‌شود. طبق آموزه‌های اسلامی برخی از اعمال واجب نیاز به دستیابی به تمکن مالی مورد نظر را دارند و برخی دیگر از اعمال، صرفاً کمک‌های اجتماعی و اخلاقی در جامعه را شامل می‌شوند و برخی امور نیز به عدالت فردی و اجتماعی واحدهای اجتماعی همچون خانواده‌ها و حکمران‌ها در جامعه برمی‌گردد. بدین منظور در این مطالعه ملاک‌هایی در سه قالب استطاعت، اعانت و عدالت در حوزه معیشت و رفاه عمومی تعیین می‌شود. همچنین، سعی می‌شود از طریق طراحی شاخص‌ها و سنجه‌هایی برای آموزه‌هایی همچون خمس، زکات، وقف، صدقه، انفاق و مواسات و همین‌طور ملاک‌های عدالت محور پیشنهادهایی ارائه شود.

۱. پیشینه تحقیق

رفاه اقتصادی یکی از شاخه‌های علوم اقتصادی است. تحقیقات متعددی نیز در خصوص طراحی شاخص برای سنجش رفاه اقتصادی کشورها با مبنای اقتصاد متعارف از جمله شاخص تولید ناخالص داخلی (GDP) و تولید سرانه و مصرف سرانه و شاخص توسعه انسانی صورت گرفته شده است. اما شناسایی و اولویت‌بندی شاخص‌های برای سنجش رفاه عمومی و معیشت بحث جدیدی است که مطالعات اندکی در این باره انجام شده و در نهایت بیشتر بحث‌های کلی و طرح مسئله بوده و به طراحی شاخص منجر نشده است.

عربی و بهرامی (۱۴۰۱) در مطالعه‌ای به مقایسه تطبیقی شاخص‌ها و معیارهای متعارف ترکیبی رفاه و استخراج شاخص‌های رفاه و بهروزی مبتنی بر دیدگاه صدرالمآلهین پرداخته‌اند. صدرالمآلهین رویکرد ویژه‌ای به مقوله رفاه دارد و رفاه و بهروزی را به دو بخش تقسیم می‌کند: بخش اخروی شامل دو قسم علمی و عملی؛ و بخش دنیوی شامل نفس و شأنت. نتایج مبتنی بر شاخص‌های احصا شده از دیدگاه صدرالمآلهین نشان می‌دهد شاخص ایشان با شاخص پیشرفت واقعی ۵۵ درصد، میزان رفاه اقتصادی ۳۵ درصد، شاخص رفاه اقتصادی ۵۴/۵ درصد، شاخص سلامت اجتماعی ۵۸/۸ درصد، شاخص سارلو ۴۷ درصد، شاخص توسعه انسانی ۱۷/۶ درصد، شاخص کیفیت زندگی ۴۷ درصد، شاخص پیشرفت اجتماعی ۳۶/۸ درصد و شاخص لگاتوم ۷۱/۴ درصد اشتراک مؤلفه و همپوشانی مشابهت مفهومی داشته است.

شاکری و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «درآمدی بر شاخص ترکیبی عدالت اقتصادی با رویکردی اسلامی» به بررسی شاخص‌های ترکیبی عدالت و رفاه اقتصادی پرداخته‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد مؤلفه‌های «توزیع منصفانه منابع، فرصت‌ها و

امکانات براساس شایستگی‌ها»، «توجه به حق منابع و عوامل تولید»، «توجه به حق نسل‌های آینده»، «سهم‌بری عوامل تولید براساس استحقاق‌ها و میزان مشارکت»، «بازتوزیع درآمد و ثروت» و «توجه به بهبود وضعیت رفاه جامعه» از مؤلفه‌های مهم شاخص ترکیبی عدالت اقتصادی با رویکرد اسلامی هستند.

همچنین، برآیندهای این پژوهش، میان «شاخص فیزیکی کیفیت زندگی»، «میزان بهره‌مندی از امکانات رفاهی»، «میزان بهره‌وری کل عوامل تولید»، «شاخص رفاه آماریاسن»، «شاخص نسبت سرمایه‌گذاری در بخش تأسیسات و تجهیزات زیربنایی، به برداشت از منابع طبیعی» و «شاخص نسبت سهم جبران خدمات کارکنان در حساب‌های ملی به تولید ناخالص داخلی» با روند عدالت اقتصادی، رابطه‌ای مثبت و نیز با «شاخص فوستر، گریر و توربک» رابطه‌ای منفی برقرار است.

رجایی (۱۳۹۲) برای بررسی مفهوم عدالت اقتصادی و شاخص‌های آن به مطالعه شاخص‌های نابرابری از جمله شاخص‌های مبتنی بر تابع رفاه اجتماعی پرداخته است. او معتقد است طبق این دیدگاه درآمد بهترین جانشین برای رفاه است و از نظر آنان درآمد و سنجش نابرابری‌های درآمدی می‌تواند بهترین شاخص برای سنجش رفاه به معنای رضایت از زندگی باشد. ازاین‌رو، وی شاخص نسبت خانواده‌های در محدوده کفاف به کل خانواده‌ها، و شاخص‌های نسبت سرپرستان خانواده دارای اشتغال با درآمد مکفی به کل سرپرستان، و شاخص نسبت انفاقات به ظرفیت انفاق جامعه به‌عنوان شاخص پیشنهاد می‌دهد.

توکلی و شفیعی‌نژاد (۱۳۹۱) در مطالعه‌ای با عنوان «شاخص تولید خالص داخلی طیب» با اشاره به طراحی شاخص تولید ناخالص داخلی سبز در اقتصاد متعارف با رویکرد توسعه پایدار، سعی در تبیین رویکرد اسلامی نسبت به شاخص تولید ناخالص داخلی برمی‌آیند. آنها با طرح انتقاداتی نسبت به شاخص تولید ناخالص داخلی (GDP)، با استفاده از قرآن و روایات تولید حلال و طیب را مطرح می‌کنند. آنها درنهایت شاخص پیشنهادی خود را با عنوان شاخص تولید خالص داخلی طیب برای سنجش ارزش کالاها و خدمات طیب تولیدشده ارائه می‌دهند.

در مطالعات خارجی نیز مقالاتی که معطوف به اقتصاد اسلامی هستند، سهم اندکی در میان تحقیقات دارند. ازاین‌رو، تحقیقاتی که در مورد طراحی شاخص‌های رفاه اقتصادی از منظر اسلام نیز صورت گرفته است شمار معدودی دارند که به آنها اشاره می‌شود. زبیر حسن (۲۰۲۰) در پژوهشی کار، ثروت و رفاه را طبق دیدگاه اسلامی، ترکیبی از مواهب یکپارچه الهی برای حفظ انسان‌ها در مسیر رفاه دنیوی و آرامش معنوی معرفی و موقعیت موجود در کشورهای مسلمان را تحلیل می‌کند. وی مسیر را سیر در جستجوی رزق پس از نماز صبح می‌داند و معتقد است که هیچ‌کس بیشتر از آنچه برای آن کار می‌کند، دریافت نمی‌کند، مگر اینکه خدا بخواهد. در اسلام هیچ محدودیتی برای داشتن ثروت از طریق راه‌های مجاز وجود ندارد؛ اما احتکار ثروت برای جلوگیری از تمرکز آن در دست افراد معدود ممنوع است. اگر این امر باعث بهبود وضعیت بسیاری از افراد ضعیف و محروم شود، منافع شخصی را می‌توان فدا کرد. بنابراین، در اسلام هدف حداکثرسازی رفاه اجتماعی است، نه منافع فردی یا فرقه‌ای یا قبیله‌ای یا گروهی.

میرزا و دیگران (۲۰۱۷) در مقاله‌ای به مقایسه میان رفاه اقتصادی و هنجارهای رفاه اسلامی پرداخته‌اند. آنها معتقدند برای دستیابی به اجرای موفق برنامه و سیاست‌های هر ملتی، رفاه اقتصادی و اسلامی از عناصر اصلی است که از طریق استخراج چهارچوب اجتماعی و اقتصادی از متن اسلام به‌عنوان یک نظام جامع، هماهنگ، کاملاً یکپارچه و جامع‌نگر به دست می‌آید. این مقاله مبتنی بر آموزه‌های اساسی اسلام در زمینه رفاه به نقل برخی از آیات دراین‌باره می‌پردازد و همچنین وضعیت گذشته و حال جهان را در زیر چتر رفاه قبل از جنگ جهانی اول و رکود بزرگ بررسی می‌کند.

بیک و ارساینتی (۲۰۱۶) در پژوهشی با عنوان «طراحی شاخص‌های سنجش فقر و رفاه از دیدگاه اسلام از طریق مدل CIBES»^۱ تلاش کرده‌اند تا استانداردهای مفهوم فقر و رفاه را براساس دیدگاه اسلام در هر دو بعد مادی و معنوی طراحی کنند. این استانداردها براساس مدل ربعی CIBEST طرح‌ریزی شده است که به چهار ربع شامل ربع رفاه، ربع فقر مادی، ربع فقر معنوی و ربع فقر مطلق تقسیم می‌شود. آنها نتیجه گرفتند که خانواده به عنوان واحد تجزیه و تحلیل، می‌تواند مدل CIBEST را شامل شاخص رفاه، شاخص فقر مادی، شاخص فقر معنوی و شاخص فقر مطلق توسعه دهد.

احمد (۲۰۰۹) در مطالعه‌ای با موضوع «رفاه اقتصادی از دیدگاه اسلام»^۲ به بررسی رفاه اقتصادی از منظر اسلامی می‌پردازد. او نخست رفاه اقتصادی را تعریف می‌کند. سپس تفاوت این موضوع با «اقتصاد رفاه» را بحث می‌کند. در ادامه به تبیین رفاه اقتصادی به معنای چگونگی عملکرد مردم خوب در اقتصاد می‌پردازد. همچنین نظم اقتصادی و اجتماعی عادلانه برای جامعه به عنوان رویکرد اسلامی در این حوزه را با استفاده از قرآن و حدیث می‌کاود و در نتیجه آن سه جنبه از رفاه اقتصادی شامل ریشه‌کنی فقر، توزیع عادلانه ثروت و محیط‌زیست را مطرح می‌کند.

۲. ادبیات نظری

رفاه در حقیقت بیانگر یک وضعیت چندجانبه اجتماعی، اقتصادی و سیاسی است که حفظ شأن انسان‌ها و مسئولیت‌پذیری جامعه در قبال آن و ارتقای توانمندی عمومیت جامعه در عرصه‌های فردی و جمعی از اهداف اساسی آن است (یزدانی، ۱۳۸۲). دشواری سنجش رفاه اقتصادی در این است که ما را به جستجوی روشی برای تجمیع منافع اجتماعی و اقتصادی برای افرادی از نسل‌های مختلف و افراد از یک نسل ملزم می‌کند؛ سال‌های مختلف زندگی یک فرد و سطح مشخصی از درآمد ملی که ممکن است به قیمت افزایش فقر و نابرابری و یا ناامنی اقتصادی بیشتر به دست آید (اسبرگ، ۱۹۸۵).

در دهه‌های اخیر، مطالعه استفاده از شاخص‌های ترکیبی رفاه اجتماعی-اقتصادی مورد اقبال قرار گرفته و رشد کرده است؛ زیرا شاخص‌های یگانه از جمله تولید ناخالص داخلی و یا درآمد ملی سرانه با وجود اهمیت برای بسیاری از اهداف اقتصاد دارای کاستی‌هایی هستند که به تنهایی نمی‌توانند نشان‌دهنده رفاه یک جامعه باشند. از جمله این کاستی‌ها می‌توان به توزیع درآمد، امنیت اقتصادی، نادیده گرفتن کالاها و خدمات خارج از بازار اشاره کرد؛ زیرا در تولید ناخالص داخلی فقط فعالیت‌های پولی محاسبه می‌شود (حری و دیگران، ۱۳۹۹).

در اسلام سطح معیشت افراد و جامعه مسلمین بسیار اهمیت دارد. از این رو، خداوند متعال در سوره طه آیه ۱۲۴ می‌فرماید: «وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا؛ و هر کس از یاد من روی گردان شود، زندگی (سخت و) تنگی خواهد داشت». و در سوره نحل آیه ۹۷ می‌فرماید: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً؛ هر کس عمل صالح انجام دهد در حالی که مؤمن است، خواه مرد باشد یا زن، به او حیات پاکیزه می‌بخشیم». همچنین، امام صادق (علیه السلام) در روایتی می‌فرماید: «وَلَوْ أَنَّ النَّاسَ أَدَّوْا حُقُوقَهُمْ لَكَانُوا عَائِشِينَ بِخَيْرٍ؛ اگر مردم حقوق مالی خود را ادا می‌کردند، همه با خوشی زندگی می‌کردند» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۴۹۷).

خداوند متعال در دو آیه یادشده به رابطه بین یاد خدا و اطاعت کردن از او با انجام عمل صالح از یک طرف و اقتصاد و معیشت از طرف دیگر اشاره می‌کند. براساس این، معیشت و رفاه هر فرد و جامعه رابطه مستقیمی با یاد خداوند و اطاعت کردن از خداوند در انجام احکام اسلامی دارد. همچنین، براساس روایت یادشده چنانچه حقوق مالی واجب ادا شود، زندگی خوب و خوشی برای مردم رقم خواهد خورد. در نتیجه براساس قرآن و روایات یاد خدا و انجام اعمال صالح و پرداخت حقوق مالی که خداوند به آن دستور داده است، موجب افزایش سطح معیشت و رفاه خواهد شد.

1. Construction of CIBEST Model as Measurement of Poverty and Welfare Indices from Islamic Perspective

2. Economic Welfare from Islamic Perspective

همچنین، درجه اهمیت معیشت برای تک‌تک افراد جامعه مسلمان آن‌قدر حیاتی و باارزش است که پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در این خصوص می‌فرماید: «ما آمَنَ بِي مَنْ بَاتَ شَبَعَانَ وَجَارَهُ طَاوِيَا، مَا آمَنَ بِي مَنْ بَاتَ كَاسِيَا وَجَارَهُ عَارِيَا؛ به من ایمان نیاورده است آن کس که شب سیر بخوابد و همسایه‌اش گرسنه باشد. به من ایمان نیاورده است آن کس که شب پوشیده بخوابد و همسایه‌اش برهنه باشد» (محدث نوری، ۱۴۰۸، ج ۸، ص ۴۲۹، ح ۹۸۹۷). این حدیث نیز بیانگر این نکته است که معیشت تک‌تک افراد و رفاه عمومی جامعه به اندازه‌ای اساسی و پراهمیت است که عدم اهتمام به آن نسبت به همسایه (و در معنای امروز هر آن کس که نسبت به آن شناخت داریم) به منزله ایمان نیاوردن به پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم است!

معیشت در لغت به معنای زندگانی و مترادف با ارتزاق، رزق و روزی و معاش است. معیشت در اصطلاح به معنای تأمین لوازم مورد نیاز زندگی است. در آیات و روایات نیز تعریف مستقیمی از معیشت نشده است؛ اما همان‌طور که در احادیث آمده است، اسلام فقر را به معنای قرار نداشتن فرد در سطح معیشت عمومی مردم شمرده است (شهید صدر، ۱۳۹۳، ص ۱۶۸). از این رو، طبق اصول اسلام معیشت عبارت است از هر آنچه که برای گذران زندگی نیاز است و ضرورت دارد. بنابراین، معیشت میزان دستیابی به نیازها و ضروریات متناسب با زمان است و متعلق به بازه‌ای در طبقات متوسط و بالاتر از حد کفاف و پایین‌تر از حد رفاه است. براساس این، فقر نیز به معنای وجود اختلال در گذران زندگی در ضروریات زندگانی همچون خوراک و پوشاک و محلی برای سکونت است.

رفاه در لغت‌نامه دهخدا به معنای آسودگی و تن‌آسایی و فراخی و ناز و نعمت است. در اصطلاح نیز رفاه در ادبیات قرآنی و ایرانی به آسایش و برخورداری از امکانات زندگی تعبیر می‌شود (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۸، ص ۱۲۱۵۶؛ معین، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۷۴۹؛ سیاح، ۱۳۷۷، ص ۵۲۲؛ ابن‌منظور، ۱۴۱۴، ج ۵، ص ۲۷۷؛ جوهری و عطار، ۱۴۰۴، ج ۶، ص ۲۲۳۲). در نتیجه رفاه مرزی از تنعم و زندگانی است که فرد یا جامعه از مرز نیازها عبور کرده و به حوزه تمایلات و خواست‌ها رسیده است. این تعریف همان تعریف رفاه فردی است؛ اما رفاه عمومی یک تعریف جامع‌تری دارد و به منزله سوق دادن افراد جامعه از وضعیتی که در آن قرار دارند به وضعیتی بهتر و بالاتر است. پس اگر بازه برخورداری از امکانات زندگی و میزان رفاه به سه دسته فقر، معیشت و رفاه تقسیم شود، رفاه عمومی درحقیقت، میانگین رشد سطح زندگی مردم از دسته پایین‌تر به بالاتر است.

در نتیجه، رفاه عمومی عبارت است از افزایش آرام در سطح معیشت طبقات پایین به بالا و رساندن تمام جامعه به سطح رفاه عمومی به‌صورت عادلانه و منصفانه است. بنابراین، رفاه عمومی متفاوت از معنای عدالت است و بیشتر از اینکه به معنای عدالت نزدیک باشد به معنای مواسات نزدیک است؛ زیرا عدالت از طریق حکمرانی و دولت و نهادهای حاکم باید پیگیری و اجرا شود؛ درحالی‌که رفاه عمومی و مواسات و تأمین معیشت یک خیزش و حرکت اجتماعی و مردمی است. از این رو، در تحقق رفاه عمومی بیش از اینکه دولت و حکومت نقشی داشته باشد، مردم‌محور و نقطه عطف هستند. آن چیزی که مردم را به سمت معیشت و رفاه عمومی و مواسات سوق می‌دهد، دین، مذهب و عقیده است. در این میان، اسلام در این خصوص بی‌نظیرترین و بهترین راهکارها را برای این مقوله مطرح می‌کند.

۳. روش پژوهش

فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP)، یکی از معروف‌ترین تکنیک‌های تصمیم‌گیری برای چندین شاخص است که در حوزه‌های متنوعی به کار رفته و نتایج قابل‌قبولی به‌دنبال داشته است. این روش، مسائل پیچیده را براساس آثار متقابل آنها بررسی می‌کند و آنها را به شکلی ساده تبدیل نموده و سپس به حل آنها می‌پردازد. بدین‌صورت که با توجه به شاخص‌هایی که تصمیم‌گیرنده تعیین می‌کند (شاخص می‌تواند کمی باشد یا کیفی)، این روش به‌منظور تصمیم‌گیری و انتخاب یکی از گزینه‌های تصمیم به کار می‌رود. در تحلیل مسائل AHP تأکید بر کسب نظرات خبرگان است (آذر، ۱۳۷۹، ص ۱۳۵). درواقع، این روش زمانی مفید است که عمل تصمیم‌گیری با چند گزینه و شاخص تصمیم‌گیری روبه‌رو

باشد. مهم‌ترین قابلیت روش تحلیل سلسله‌مراتبی در توانایی تبدیل ساختار سلسله‌مراتبی یک مسئله پیچیده چند شاخصه به ساختار بسط داده شده، برای درک بهتر تصمیم‌گیرنده از مسئله تصمیم‌گیری است. اساس این روش بر مقایسه‌های زوجی نهفته است (دلبری و داودی، ۱۳۹۱). به‌کارگیری این روش مستلزم چهار گام عمده است که در ادامه به‌صورت مختصر اشاره می‌شود (آذر، ۱۳۷۹). گام نخست، مدل‌سازی است که طی آن، ارتباط عناصر تصمیم که شامل شاخص‌های تصمیم‌گیری و گزینه‌های تصمیم است، به‌صورت سلسله‌مراتبی مشخص می‌شود. در گام دوم عناصر هر سطح نسبت به سایر عناصر مربوط خود در سطح بالاتر به‌صورت زوجی مقایسه و به‌نحوی ماتریس‌های مقایسه زوجی تشکیل می‌شود. تخصیص امتیازهای عددی مربوط به مقایسه زوجی اهمیت دو گزینه یا دو معیار براساس جدول ۲ صورت می‌گیرد. از این جدول به‌منظور تعیین اهمیت نسبی هر مؤلفه نسبت به سایر مؤلفه‌ها استفاده می‌شود.

جدول ۲. مقایسه‌های زوجی براساس کمیت‌های ترجیحی توماس ال ساعتی

نوع ترجیح	مقدار عددی
کاملاً مهم	۹
مهم‌تر	۷
مهم	۵
اندکی مهم	۳
اهمیت یکسان	۱
ترجیحات بینابین	۸، ۶، ۴، ۲

در این مرحله براساس هر شاخص بین گزینه‌های مختلف تصمیم، مقایسه صورت می‌پذیرد که نتیجه آن محاسبه وزن نسبی بین عناصر است. این کار با مقایسه‌های دوه‌دو بین عناصر هر سطح (مقایسه‌های زوجی) از طریق تخصیص اعدادی که اشاره شد، صورت می‌گیرد. این ماتریس دارای دو ویژگی است: نخست اینکه، قطر این ماتریس عدد یک است؛ به این معنا که نسبت ترجیح هر عامل در مقایسه با خودش برابر یک است و ویژگی دوم اینکه ترجیح عوامل نسبت به یکدیگر خاصیت معکوس‌پذیری دارد.

در گام سوم براساس یک فرایند سلسله‌مراتبی، وزن و اهمیت عناصر تصمیم برای هر گزینه، از مجموع حاصل ضرب هر معیار در امتیاز گزینه مورد نظر به دست می‌آید. در این مرحله، وزن هریک از عناصر تصمیم معطوف به اطلاعات ماتریس‌های مقایسه‌های دوه‌دو تعیین می‌شود. در گام چهارم نیز با ادغام وزن‌های نسبی، گزینه‌های تصمیم رتبه‌بندی و گزینه برتر تعیین می‌شود. وزن نهایی هر گزینه از مجموع حاصل ضرب وزن هر شاخص در وزن گزینه مربوط از آن شاخص به دست می‌آید.

۴. انواع شاخص‌های سنجش رفاه در اقتصاد اسلامی

رفاه عمومی در کنار مسئله فقر در جوامع مسلمین یکی از مهم‌ترین موضوعات در اسلام و مباحث اقتصاد اسلامی است. آنچه در اسلام در خصوص رفاه فردی بدان پرداخته شده است، مسئله تأمین معیشت مسلمانان و خانواده‌های آنها بوده است. با توجه به اینکه واژه رفاه بیشتر از جنس مقولات مادی و دنیوی است، بنابراین، استفاده از واژه معیشت در قرآن و متون اسلامی بیشتر جنبه تأمین نیاز خانواده و همچنین جنبه عبادی و معنوی دارد. اما رفاه عمومی جنبه‌ای اجتماعی دارد که به اداره جامعه و نحوه توزیع ثروت و مواهب در یک جامعه و همچنین بازتوزیع آن مرتبط می‌شود. بدین جهت رفاه اقتصادی در یک نوع دسته‌بندی به دو دسته رفاه فردی و رفاه عمومی تقسیم می‌شود. در این مقاله چون مسئله از موضوعات نحوه اداره و سنجش جامعه است، بیشتر به جنبه رفاه عمومی پرداخته می‌شود و البته در ذیل آن ابعاد مرتبط رفاه فردی نیز بحث می‌شود.

احکام و فرائض اسلامی، اعمالی هستند که تنها از طریق دین مبین اسلام تأسیس شده‌اند و به بشریت معرفی شده‌اند یا برخی مناسک ادیان ابراهیمی همچون نماز و روزه در دین خاتم‌المرسلین کامل شده‌اند. از این‌رو، برای سنجش برخی از اعمال که جنبه‌های اقتصادی دارند و قابل سنجش هستند، نیاز است تا معیارها و شاخص‌هایی متناسب با اقتصاد اسلامی معین شود. سپس از طریق احتساب آن، میزان فراز و فرود جامعه و همچنین، میزان فقر و اعتقاد نسبی مردم و شناسایی سالانه افراد فقیر و نیز درجه موهبت و رفاه اقتصادی خانواده‌ها و مناطق و جامعه به دست آورده شود و نسبت به رفع مشکلات و چالش‌ها تصمیم‌های لازم گرفته شود. از این‌رو، در این تحقیق نمی‌توان از سنجش‌ها و شاخص‌های متداول اقتصاد متعارف برای سنجش این اعمال استفاده کرد. البته شاید سنجش ارکان اقتصادی با سنجش‌های متعارف امکان‌پذیر باشد، اما در این مقاله تلاش بر این است که شاخص‌هایی متناسب با اقتصاد اسلامی طراحی شود و از طریق آن به بررسی میزان تنعم و رفاه و فقر جامعه اسلامی یا جمعیت مسلمان پرداخته شود. معیارهای اصلی برای سنجش میزان معیشت و رفاه عمومی شامل سه گروه است:

گروه اول، شاخص‌هایی هستند که در اسلام از آنها به‌عنوان اعمال واجب یاد می‌شود. در این مطالعه نیز از آنها با عنوان شاخص‌های استطاعت یاد شده است. این شاخص‌ها عبارت‌اند از: شاخص خمس، شاخص زکات، شاخص مجاهدت و شاخص حج و زیارت. گروه دوم، شاخص‌هایی هستند که در اسلام به‌عنوان کارهای خیر و باقیات الصالحات شناخته می‌شوند. در این مطالعه نیز با عنوان شاخص‌های اعانت در یک دسته قرار داده شده‌اند. این شاخص‌ها مشتمل بر شاخص مواسات، شاخص وقف، شاخص هبه (هدیه)، شاخص انفاق، شاخص صدقه، شاخص نذر و شاخص قرض‌الحسنه هستند.

گروه سوم، نیز شاخص‌های عدالت‌محور هستند که برای رسیدن به یک جامعه معنوی عادلانه و استقرار یک حکومت و نظام اقتصادی اسلامی نیاز است سنجش شود و برای کنترل و توزیع صحیح مواهب از آنها استفاده شود. شاخص اشتغال حقیقی، شاخص متوسط نسبت درآمد به هزینه‌های خانواده، شاخص نسبت تفاوت درآمدهای اقشار جامعه، شاخص حد کفاف معیشت، شاخص حد توازن معیشت، شاخص حد اتراف، شاخص میزان سرمایه‌گذاری حقیقی تولید، شاخص کنز ثروت و شاخص توزیع متوازن مواهب از جمله این شاخص‌ها هستند.

۴-۱. شاخص‌های استطاعت

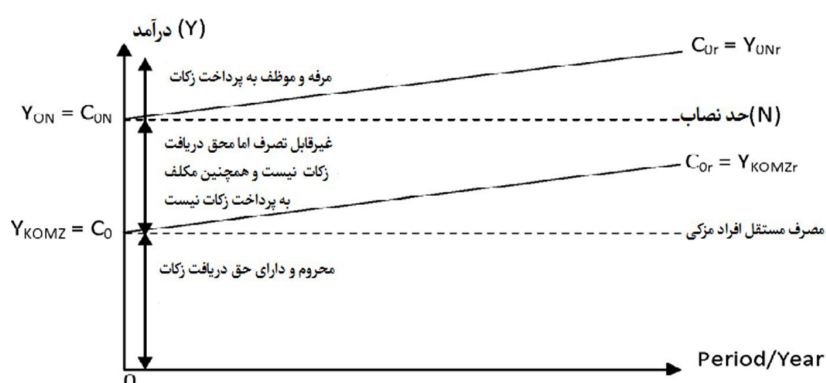
دین مبین اسلام در بخش فرائض، اعمال و مناسکی را برای مسلمانان واجب کرده است. برخی اعمال در این بخش شامل نماز و روزه بیشتر دارای ابعاد معنوی و اجتماعی هستند؛ اما اعمال دیگر در عین داشتن ابعاد معنوی و اجتماعی، دارای ابعاد اقتصادی و یا حتی سیاسی هستند. این فرائض واجب شامل فریضه زکات، خمس، حج و جهاد هستند. شاخص‌های استطاعت به دو دسته تقسیم می‌شوند:

دسته اول، شاخص‌های منجز و کمی: شاخص‌هایی هستند که افزون‌براینکه وجوب آنها وابسته به تحقق هیچ امر دیگری نیست، هم تعداد افراد عمل‌کننده به آن در تحلیل جامعه به کار برده می‌شود و هم میزان مبالغی که از طریق انجام واجب پرداخت می‌کنند در تحلیل شاخص‌ها از جامعه استفاده می‌شود. شاخص‌های فریضه خمس و زکات از این نوع هستند.

دسته دوم، شاخص‌های معلق و کیفی: شاخص‌هایی هستند که انجامشان واجب است؛ ولی انجام آنها، وابسته به تحقق یک امری دیگر مانند رسیدن زمان یا حد استطاعت است. همچنین، به دلیل کیفی بودن فریضه فقط تعداد انجام‌دهندگان آن عمل یا گروه‌های مرتبط به آن سنجیده می‌شود. این شاخص‌ها شامل فریضه زیارت حج و قبور ائمه معصومین (علیهم‌السلام) و جهاد هستند.

۴-۱-۱. شاخص زکات

یکی از معیارهای اسلام برای سنجش معیشت افراد و رفاه عمومی، تعیین حد نصاب زکات است. حد نصاب زکات یک ملاکی است که از آن برای تعیین وضعیت رفاه فرد به عنوان مزگی یا مستحق استفاده می‌شود. در قرآن تصریح می‌شود که دو گروه در دریافت زکات اولویت دارند که عبارت‌اند از: تنگدست و مسکین. گروهی تهیدست هستند که به هیچ وجه منبع درآمدی ندارند و مسکین نیز کسانی هستند که منبع درآمد دارند؛ اما برای رفع نیازهای اساسی آنها کافی نیست (کوسوما و ریاندونو، ۲۰۱۶). بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که وجود این دو گروه به توانایی آنها در تلاش یا کار به عنوان منبع درآمدشان مربوط می‌شود و در چنین شرایطی نه تنها فرد در معیشت و رفاه عمومی وجود ندارد، بلکه در مرز حد کفاف قرار دارد. از این رو، به منظور تفکیک گروه‌های مرفه و نامرفه، می‌توان از طریق نمودار ۱ این موضوع را به تصویر کشید.

نمودار ۱. طبقات اقتصادی جامعه (منبع: نفیک هادی ریاندونو، ۲۰۰۸)

در این نمودار، محور عمودی سطح درآمد یک شخص را توصیف می‌کند و محور افقی دوره زمانی را نشان می‌دهد. این نمودار دو طبقه مزگی و مستحق و مرز بین آنها را نشان می‌دهد و شامل این متغیرهاست: Y : کل درآمد یا ثروت افراد مزگی، Y_{KOMZ} : درآمد مورد استفاده برای تحقق مصرف خود فرد (مستقل)، Y_{ON} : سطح درآمدی که موظف به پرداخت زکات است؛ یعنی سطح درآمدی که بعد از کسر مصرف اصلی برای افراد مزگی و وابستگان وی (مصرف مستقل خود مزگی)، باقی مانده درآمد اکنون به حد نصاب رسیده است (حداقل خط یا درآمدی که موظف به پرداخت است)؛ Y_{ONr} : درآمد واقعی که به حد نصاب رسیده است؛ K_{OMZ} : مصرف خود مزگی، K_{OMZr} : مصرف مستقل واقعی (تحقق یافته) مزگی، C_0 : سطح مصرف خود فرد (مستقل)؛ C_{ON} : سطح مصرف بالاتر از میزان مصرف مستقل فرد که به حد نصاب رسیده است؛ C_{ONr} : سطح واقعی مصرف بالاتر از میزان مصرف مستقل فرد که قبلاً به حد نصاب رسیده است؛ C_{Or} : سطح مصرف مستقل تحقق یافته فرد.

مقدار C_{0d} را می‌توان برای معیار خانواده یا سراسر کشور استفاده کرد. اگر خانواده از این جهت سنجش شود، میزان مصرف محاسبه شده عبارت است از متوسط مصرفی که متحمل می‌شود. در حالی که زمانی که در سطح ملی اندازه‌گیری می‌شود، مصرف محاسبه شده مجموع مصارف است. مقدار C_{0d} برابر با مقدار K_{OMZ} است که توسط خطوط شکسته نشان داده شده است؛ اما در واقعیت، این یک خط مستقیم (ثابت) نخواهد بود؛ بلکه با گذشت زمان افزایش یا کاهش می‌یابد. این افزایش ممکن است در اثر افزایش درآمد، تعداد وابستگان (افراد تحت تکفل) و کاهش نرخ تورم ایجاد شود؛ به طوری که $C_{0d} = K_{OMZ}$ شود و با همان بازیگران (واقعیت مصرف مستقل) برابر شود با مقدار YK_{OMZ} (واقعیت مصرف مستقل مزگی). کاهش در مصرف مستقل نیز ناشی از کاهش تعداد وابستگان (افراد تحت تکفل) است که خانواده خودشان را دارند یا دیگر به مزگی وابسته نیستند (کوسوما و ریاندونو، ۲۰۱۶). در نمودار قبل خانواده یا جامعه را می‌توان به دو طبقه مرفه و فقیر دسته‌بندی کرد: گروه اول، افراد مرفهی هستند که از درآمد Y_{ON} درآمد بیشتری کسب کرده‌اند یا درآمد آنها به حد نصاب رسیده است و این گروه موظف به پرداخت زکات هستند. دومین گروه که گروه مرفهان

نیستند، کسانی هستند که درآمد ندارند یا درآمد کمتر از Y_{ON} کسب کرده یا به حد نصاب نرسیده‌اند (همان). این گروه به هر دلیلی که باشد، مستحق دریافت زکات هستند و برای جبران مشکلات معیشتی و رفاه عمومی آنها، دولت اسلامی موظف به ارائه خدمت است. از طرفی دیگر امت اسلامی نیز با توجه به وظیفه تکافل اجتماعی از طریق فرایض واجبی همچون زکات مکلف به یاری خانواده‌های ضعیف و رفاه عمومی جامعه است. حتی این وظیفه در صورت اجرای مناسک واجبی همچون زکات از دوش افراد غنی برداشته نمی‌شود و به آنها توصیه به پرداخت فرایضی همچون مواسات، صدقه، انفاق، وقف و قرض الحسنه می‌شود.

شاخص زکات یکی از مهم‌ترین معیارهایی است که می‌توان از آن به‌عنوان ملاکی برای سنجش میزان معیشت افراد یک منطقه و همچنین رفاه عمومی یک جامعه استفاده کرد. این شاخص در بردارنده سنجه‌هایی است که طبق جدول ۳ می‌تواند مجموعه شاخص‌های خوبی برای نشان دادن میزان رفاه عمومی و معیشت خانواده‌ها ارائه دهد. در این جدول با توجه به زکات پرداختی و میزان آن و همچنین تعداد مستحقین و میزان مبلغی که برای حد کفاف معیشت افراد مستحق به‌طور متوسط تأمین می‌شود، یک خط ثروت و یک خط فقر و شاخص‌هایی در ارتباط با زکات پرداختی و معیار استاندارد زندگی و مستحقین و رشد زکات استخراج و طراحی شده است.

سنجه	توضیحات	منبع
شاخص تعهد پرداخت زکات = زکات پرداخت شده زکات مورد انتظار	این شاخص نشان‌دهنده میزان نسبی رفاه اقتصادی و مقید بودن نسبت به پرداخت زکات در یک کشور اسلامی یا جامعه مسلمان است. اگر شاخص پرداخت زکات کوچک‌تر از یک باشد، یعنی جامعه در پرداخت زکات در ثروت (قدرت اقتصادی) و نیز در مقید بودن دینی کاهش داشته است.	امام علی (علیه السلام): «إِنَّ اللَّهَ سُبحَانَهُ فَرَضَ فِي أَمْوَالِ الْأَغْنِيَاءِ أَقْوَاتَ الْفُقَرَاءِ فَمَا جَاعَ فَقِيرٌ إِلَّا بِمَا مُتَّعَ بِهِ غَنِيٌّ، وَاللَّهُ تَعَالَى سَائِلُهُمْ عَنْ ذَلِكَ: خَدَّوْنِ سَبْحَانَ، غَدَايَ فَقْرًا رَا فِي أَمْوَالِ ثَرَوْتَمَنْدَانِ قَرَار دَادَه اِسْت، پَس هِیچ فَقیری دَر دُنیا گِرَسَنگی نَمی‌کُشد، مَگر اِینکِه ثَرَوْتَمَنْدی حَق او رَا نَدادَه باشَد و خَدَّوْنِ اَز اغْنیا دَر اِین بارَه خَواهد پَرسید» (نهج البلاغه، حکمت ۳۲۸).
شاخص نظام‌سازی زکات = زکات پرداخت شده هزینه‌های فقر اجتماعی	این شاخص بیان‌کننده ظرفیت مقدار زکات از نظر کیفیت و کمیت در رفع فقر جامعه است که موجب کمک به دولت در کاهش هزینه‌های فقر اجتماعی می‌شود. از این شاخص می‌توان میزان کمک شاخص زکات به دولت و جامعه و مردم را در کاهش هزینه‌های اجتماعی سنجید و برآورد کرد.	امام صادق (علیه السلام): «إِنَّ اللَّهَ فَرَضَ لِلْفُقَرَاءِ فِي مَالِ الْأَغْنِيَاءِ مَا يَسْعُهُمْ وَ لَوْ عَلِمَ أَنَّ ذَلِكَ لَا يَسْعُهُمْ لَزَادَهُمْ؛ خَدَايَ مَتَعَالِ دَر مَالِ اغْنیا بَه‌اندازِه‌ای کِه نیاز فُقرا رَا تَأْمین کُند زکاتِ واجب کُردِه اِسْت و اِگر اُن مَقْدَارِ واجب شُدِه نیاز اَنها رَا تَأْمین نَمی‌کُرد بَر اُن می‌افزود (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۴۹۶).
شاخص رشد رزق و ثروت مادی و معنوی جامعه	خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ؛ ای پیامبر! از اموال آنها صدقه‌ای (به‌عنوان زکات) بگیر، تا به‌وسیله آن، آنها را پاک‌سازی و پرورش دهی و (به هنگام گرفتن زکات،) به آنها دعا کن؛ که دعای تو، مایه آرامش آنهاست؛ و خداوند شنوا و داناست» (توبه، ۱۰۴).	امام کاظم (علیه السلام): «إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَصَّعَ الزَّكَاةَ قُوتًا لِلْفُقَرَاءِ وَ تَوْفِيرًا لِأَمْوَالِهِمْ؛ خَدَايَ مَتَعَالِ زکات رَا واجب کُرد تا غَدَايَ فُقرا تَأْمین شُود و اموال شُما زیاد شُود» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۴۹۸). وصیت امام باقر (علیه السلام) به جابر بن یزید جعفی: «الزَّكَاةُ تَزِيدُ فِي الرِّزْقِ؛ پرداخت زکات باعث افزایش رزق می‌شود» (طوسی، ۱۴۱۴ق، ص ۲۹۶).
حد کفاف خانواده (خط فقر)	حد کفاف عبارت است از مقدار ثروتی که فقرا و طبقه متوسط را از هم متمایز می‌کند. اگر درآمد جامعه از استاندارد زندگی اسلامی پایین بیاید، آنگاه کشور محروم است. در روایات برای فقر حدودی ذکر شده و همچنین در فقه آمده‌یکی از مصارف زکات براساس آیات قرآن فقیر است بنابراین حدی که می‌توان به فقیر زکات داد را مشخص کرده است و آن عبارت است از اینکه کسی مخارج سال خود را بالفعل نداشته باشد و یا بالقوه توان تأمین آن را به مرور نداشته باشد.	امام صادق (علیه السلام) در ذیل روایتی در بیان نحوه مصرف زکات دریافت شده توسط فقیر فرمود: «... بَلْ يُعْطِيهِ مَا يَأْكُلُ وَ يَشْرَبُ وَ يَكْتَسِبُ وَ يَتَزَوَّجُ وَ يَتَصَدَّقُ وَ يَخُج؛ زکات‌دهنده به زکات‌گیرنده مالی می‌دهد تا با آن زکات بخورد و بیاشامد و خود را بیوشاند و ازدواج کند و صدقه بدهد و به حج برود (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۵۵۶). قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ (علیه السلام) ... وَ إِذَا مُنِعَتِ الزَّكَاةُ ظَهَرَتِ الْحَاجَةُ. امام صادق (علیه السلام) فرمودند: ... هَنگامی کِه زکات پَرَداخت نَشُود، فُقرا و نیاز بَرُوز خَواهد کُرد (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۴۴۸).

❖ شاخص مستحق؛ گسترش سال به سال مستحق هر منطقه را نشان می‌دهد. عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ أَخْبِرْنِي عَنِ الزَّكَاةِ كَيْفَ صَارَتْ مِنْ كُلِّ أَلْفِ خَمْسَةٍ وَعَشْرِينَ لَمْ تَكُنْ أَقَلَّ أَوْ أَكْثَرَ مَا وَجَّهَهَا فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَ الْخَلْقَ كُلَّهُمْ فَعَلِمَ صَغِيرَهُمْ وَكَبِيرَهُمْ وَغَنِيَّهُمْ وَفَقِيرَهُمْ فَجَعَلَ مِنْ كُلِّ أَلْفِ إِنْسَانٍ خَمْسَةً وَعَشْرِينَ مُسْكِينًا وَلَوْ عَلِمَ أَنَّ ذَلِكَ لَا يَسْعُهُمْ لَرَادَّهُمْ لِأَنَّهُ خَالَفَهُمْ وَهُوَ أَعْلَمُ بِهِمْ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۵۰۸-۵۰۹).	شاخص ریشه‌کنی فقر (مستحقین) = جمعیت فقیر کل جمعیت منطقه یافته‌های تحقیق «زکات» به‌منابیه‌ی تنظیم مالی جامعه و ریشه‌کن کردن فقر است (رهبر انقلاب، ۱۳۷۰/۰۷/۱۶).	
قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِذَا مُنِعَتِ الزَّكَاةُ مَنَعَتِ الْأَرْضُ بَرَكَاتِهَا؛ رسول اکرم ﷺ فرمود: هنگامی که از پرداخت زکات خودداری شود، زمین برکاتش را باز خواهد داشت (حر عاملی، ۱۴۱۶، ج ۶، ص ۱۴). قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ﷺ: ... وَإِذَا مُنِعَتِ الزَّكَاةُ ظَهَرَتِ الْحَاجَةُ؛ امام صادق ﷺ فرمودند: ... هنگامی که زکات پرداخت نشود، فقر و نیاز بروز خواهد کرد (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۴۴۸).	اگر میزان زکات نسبت به سال قبل رشد نکرد (یا برابر نبود) به این معناست که در اقتصاد برکت و پیشرفت کاهش یافته است و اگر رشد بیشتر از سال قبل باشد، این معنا را می‌دهد که اقتصاد، پویاتر شده و ثروت افزایش یافته است.	رشد سالانه زکات (مقدار زکات پرداخت شده و تعداد افراد مزکی) (سال به سال)

۴-۱-۲. شاخص خمس

خمس یکی از واجبات مهم مالی در دین اسلام به شمار می‌رود. خمس در لغت به معنای یک‌پنجم است و در اصطلاح عبارت از مالی است که هر فرد واجد شرایط به نسبت یک‌پنجم طبق ضوابط خاصی باید بپردازد. وجوب خمس از ضروریات اسلام است و انکار آن اگر به انکار رسالت یا تکذیب پیامبر اکرم ﷺ یا وارد کردن نقصی به شریعت منجر شود، باعث کفر و ارتداد است (رساله آموزشی عبادات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۳، ص ۲۷۳). در منابع فقهی موارد وجوب خمس را هفت مورد ذکر کرده‌اند که عبارت‌اند از:

۱. مال‌ها و ثروت‌هایی که در جنگ با کافران متجاوز آنان که هیچ پیمانی با مسلمانان ندارند و در پناه حکومت اسلامی نمی‌زنند، یا گردنکشان علیه حاکم اسلامی و... به دست می‌آید اگر با اذن امام انجام شده باشد؛
۲. معدن‌های طلا، نقره، آهن، سرب، مس، روی، گوگرد و... اگر آنچه استخراج شده، بیست دینار باشد؛
۳. گنج‌ها و دفینه‌هایی که از دل زمین به دست می‌آیند، اگر بیش از بیست دینار باشد؛
۴. آنچه غواصان از ژرفای دریاها بیرون می‌آورند: مروارید، مرجان و... اگر ارزش آن به یک دینار برسد؛
۵. مال حلال آمیخته به حرام: اگر اندازه حرام، روشن نباشد و مالک آن هم معلوم نباشد؛
۶. زمینی که کافر ذمی از مسلمان بخرد؛
۷. سودهای کسب‌ها: درآمدهای انسان در طول سال، از دادوستد، کشاورزی، دامداری، صنعت و...

در وجوب خمس به مواردی که ذکر شد، اختلافی نیست و همه فقهای شیعه آن را پذیرفته‌اند (اسماعیلی، ۱۳۷۴). علمای اهل سنت، در اصل وجوب و تشریع با فقهای شیعه هماهنگی دارند؛ ولی آنان خمس را ویژه غنائم جنگی می‌دانند. از این رو، موارد هفت‌گانه را از سرچشمه‌های خمس نمی‌شناسند. البته آنان نیز در معدن‌ها و گنج‌ها بایستگی پرداخت خمس را نه از باب خمس بلکه از باب زکات پذیرفته‌اند. اینان بر این باورند که درخصوص گنج‌ها و معادن، پرداخت زکات واجب است و مقدار آن نیز یک‌پنجم درآمد ذکر شده است (شیخ طوسی، ۱۴۱۴ق، ص ۱۱۹). براساس این شاخص‌های جدول را می‌توان برای بررسی فریضه خمس و تأثیر آن بر جامعه و رفاه عمومی طراحی کرد.

جدول ۳. بررسی فریضه خمس و تأثیر آن بر جامعه و رفاه عمومی

منبع	توضیحات	سنجه
امام باقر (علیه السلام) فرمودند: هر کس مالی که خمس به آن تعلق می‌گیرد در دست دارد، مالک آن خمس نیست؛ بلکه از آن خاندان رسول خدا (صلی الله علیه و آله) است و وظیفه دارد آن را به امام خویش برساند (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۴۱). وَ عَنْهُ (علیه السلام): بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَ الْمَلَائِكَةِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ عَلَى مَنْ اسْتَحْلَ مِنْ أَمْوَالِنَا وَ زَهْمًا؛ امام زمان (علیه السلام) فرمود: به نام خداوند بخشنده مهربان، لعنت خدا و فرشتگان و تمام مردم جهان بر کسی باد که درهمی از اموال ما را حلال بداند (علامه مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۵۳، ص ۱۸۳).	❖ این شاخص نشان‌دهنده بهزیستی و رفاه عمومی و دینداری در یک کشور اسلامی یا جامعه مسلمان است که از نسبت مقدار کلی خمس پرداخت شده با خمس تخمینی به دست می‌آید. ❖ اگر شاخص پرداخت خمس بزرگ‌تر از یک باشد، یعنی کشور از نظر اقتصادی و دینداری دارای روند مثبتی است و رفاه عمومی صعودی داشته است و اگر روند منفی باشد برعکس.	شاخص تعهد پرداخت خمس = خمس پرداخت شده / خمس تخمینی (پایه)
من نمی‌گویم کسی که دو خانه دارد در یکی ساکن است و دیگری را اجاره داده تا از مال‌الاجاره زندگی کند خانه او را بگیرند، یا کسی که به زحمت زمینی را آباد کرده و حالا از زمین زندگی خود را می‌گذرانند، زمین او را بگیرند، اما ببینید این ثروت‌های بزرگ چطور انباشته شده است، من احتمال این را که اینها حقوق شرعی خود را پرداخته باشند حتی در مورد یک نفرشان هم نمی‌دهم، در مواردی اگر تمام اموالشان هم گرفته شود، باز بابت حقوق شرعی بدهکارند (صحیفه نور، ج ۱۴، ص ۳۰۴-۳۰۲ / ۱۳۶۰/۰۱/۲۷).	❖ این شاخص نسبت ثروت کل جامعه یا نهاد یا منطقه را نسبت به میزان خمس پرداخته‌شده از سوی نهاد حقیقی و حقوقی را نشان می‌دهد. ❖ این شاخص درحقیقت میزان ورودی خمس از ثروت سرانه را نشان می‌دهد. به‌دیگرسخن، بردار قدرت خمس و تقید و دینداری را در جامعه شیعه نشان می‌دهد.	حد توازن ثروت جامعه = خمس پرداخت شده / ثروت کل
امام صادق (علیه السلام) فرمودند: من حتی یک درهم را از همه شما می‌گیرم، درحالی‌که از نظر مالی، ثروتمندترین مردم مدینه هستم. تنها مقصودم از این کار، پاکیزه کردن شماست (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۵۳۸). امام رضا (علیه السلام): ... فَإِنَّ اخْرَاجَهُ مِفْتَاحَ رِزْقِكُمْ وَ تَمْحِصُ ذُنُوبَكُمْ وَ مَا تَمْهَدُونَ لِأَنْفُسِكُمْ لَيَوْمَ فَاقَتِكُمْ؛ خارج کردن خمس از [سرمایه]، کلید روزی شما و مایه پاک شدن گناهانتان و اندوخته شما برای روز نیازتان در آخرت خواهد بود (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۵۴۷).	❖ اگر میزان خمس نسبت به سال قبل رشد نکند (یا برابر نبود) به این معناست که در اقتصاد برکت و پیشرفتی وجود نداشته است. ❖ اگر رشد بیشتر از سال قبل باشد، این معنا را می‌دهد که اقتصاد رشد یافته و ثروت جامعه و تولید نیز افزایش یافته است. ❖ اگر این شاخص از تمام شاخص‌های رشد اقتصادی بیشتر باشد، به این معناست که تقید و دینداری نیز افزایش یافته است.	رشد سالانه مقدار خمس (تزکیه مال) (سال به سال)
امام موسی کاظم (علیه السلام) فرمودند: خمس مالتان را بدهید تا رزق شما حلال شود، این کلام سختی است که جز افراد با ایمان امتحان شده، تحمل آن را ندارند (حر عاملی، ۱۴۱۶ق، ج ۹، ص ۴۸۴).	❖ این شاخص بیانگر تعداد انجام‌دهندگان این واجب الهی و میزان دینداری در جامعه و رشد خمس‌دهندگان در جامعه است.	شاخص ایمان به خمس (تعداد پرداخت‌کنندگان خمس نسبت به افراد واجد پرداخت در جامعه)
الإمامُ عَلِيُّ (علیه السلام): إِنَّ اللَّهَ قَرَضَ عَلَى أَغْنِيَاءِ النَّاسِ فِي أَمْوَالِهِمْ قَدْرَ الَّذِي يَسَعُ فُقَرَاءَهُمْ، فَإِنْ ضَاعَ الْفَقِيرُ أَوْ أَجْهَدَ أَوْ عَرِيَ، فَبِمَا يَمْتَنِعُ الْغَنِيُّ، وَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ مُحَاسِبٌ الْأَغْنِيَاءَ فِي ذَلِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا؛ امام علی (علیه السلام) می‌فرمایند: خداوند در اموال توانگران به اندازه‌ای که تهیدستانشان را تأمین کند، حق و حقوق واجب کرد؛ بنابراین اگر تهیدست نابود شود، یا در راه تأمین معاش خود جان بکند، یا برهنه بماند، عَشَشَ آن است که توانگر از پرداخت حق او دریغ کرده است. خداوند عَزَّوَجَلَّ در روز قیامت توانگران را برای این کار مواخذه می‌کند و آنان را عذابی دردناک می‌چشاند (محدث نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۷، ص ۸).	❖ این معیار مقادیر سرمایه‌گذاری شده خمس برای افزایش خدمات عمومی و رفاهی و محرومیت‌زدایی و افزایش رفاه عمومی جامعه در طیف‌های مختلف شامل محرومیت‌های حداقلی تا محرومیت‌های فرهنگی و کلان منطقه‌ای را نشان می‌دهد. خمس یک مالیات بسیار هنگفتی است که این مالیات بسیار هنگفت برای همه چیز است؛ یعنی سیستمش طوری است که این‌طور نیست که خیال بشود برای فقر است، خمس تمام عایدی تمام یک مملکت در هر سال، یک قلم بسیار درشت است و این می‌تواند کشور را اداره بکند؛... همین خمس تمام اموال و درآمدها، بسیار عادلانه است (صحیفه نور، ج ۸، ص ۲۳۰-۲۴۰ / ۱۳۵۸/۰۳/۳۰).	شاخص تأمین خدمات اجتماعی خمس (میزان ارزش افزوده حاصل از وجوهات خمس در بخش عمومی و خدمات اجتماعی همچون ساخت بیمارستان، مساجد و مدارس و...)

۴-۱-۳. شاخص زیارت حج و قبور ائمه معصومین (علیهم السلام)

حج و زیارت از جمله احکام اسلامی است که مشتمل بر ابعاد معنوی و شخصی و اجتماعی و حتی سیاسی و اقتصادی است. از این رو، هم‌زمان با اجرای این فریضه و محل رجوع قرار گرفتن آن موجب رونق اقتصاد آن منطقه می‌شود. بنابراین، فریضه حج از این نظر دارای بحث‌های اقتصادی نیز می‌باشد. مزار ائمه معصومین (علیهم السلام) و امامزادگان نیز خود در کنار این فریضه، سالانه جمعیت‌های میلیونی را برای زیارت ایشان شاهد هستند. اربعین‌های بیست میلیونی زیارت امام حسین (علیهم السلام) در کربلا گرفته تا تابستان‌های بیست میلیونی زیارت امام رضا (علیهم السلام) در مشهد مقدس. بنابراین، فریضه حج و امر زیارت هر دو باعث شده‌اند تا شهرهای زیارتی همواره با زائران زیادی روبه‌رو باشند که این جمعیت زائر افزون‌بر جنبه‌های عبادی، معنوی، اجتماعی و حتی سیاسی دارای جنبه اقتصادی برای جوامع مسلمین است. از این رو، یکی از شاخص‌های مهم برای سنجش معیشت و رفاه عمومی میزان زیارت و اقتصاد حاصل از زیارت است که در جدول ۴ سنجه‌های برای اندازه‌گیری معیارهای مختلف در این زمینه پیشنهاد می‌شود.

جدول ۴. سنجه‌های اندازه‌گیری

سنجه	توضیحات	منبع
شاخص عهد (تعداد سالانه ثبت‌نام‌کنندگان زیارت حج و زائران قبور معصومین (علیهم السلام) و امامزادگان)	❖ این شاخص تعداد افراد مسلمانی که امکان و توفیق سفر زیارتی دارند را نشان می‌دهد. با افزایش آن یعنی معیشت خانواده‌ها و رفاه عمومی روند مثبت و صعودی داشته است. همچنین دینداری هم افزایش یافته است.	حضرت امام رضا (علیهم السلام) فرمودند: برای هر امامی، عهد و پیمانی بر گردن دوستان و پیروان اوست و از نشانه‌های وفای کامل به این عهد و پیمان، زیارت قبر امامان است (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۵۷۷). امام رضا (علیهم السلام) فرمودند: «هر کس مرا زیارت کند، با اینکه زیارتگاه من دور است، من روز قیامت در سه جا به دیدار او می‌آیم تا او را از ترس و وحشت آنجاها نجات دهم: هنگامی که پرونده اعمال انسان‌ها به دست راست یا چپ آنها داده می‌شود؛ نزد پل صراط و هنگام بررسی اعمال نزد میزان و ترازو» (ابن قولویه، ۱۳۵۶ق، ص ۳۰۴).
شاخص سفر زیارتی (میزان سفرهای زیارتی (مسافت، هزینه، اقامت) نسبت به سفرهای غیر زیارتی)	❖ یکی از شاخص‌هایی که نشان می‌دهد سفرهای زیارتی متداول‌تر و مناسب‌تر و مرسوم‌تر هستند و به افزایش معیشت و رفاه عمومی منجر می‌شوند، این ملاک است. همچنین، میزان دین‌باوری مردم را نمایانگر است.	صفوان جمال می‌گوید به امام صادق (علیهم السلام) عرض کردم: کسی که به زیارت حضرت سیدالشهداء برود و سپس برگردد، چند وقت بعد دوباره به زیارت برود و چند روز بعد به زیارت برود و مردم تا چه مدت می‌توانند زیارت حضرت را ترک کنند؟ حضرت فرمودند: بیش از یک ماه نمی‌توانند آن را ترک کنند و اما کسانی که منزلشان دور است در هر سه سال یک مرتبه باید به زیارتش بروند و اگر سه سال تجاوز نمود و به زیارت آن حضرت نروند، عاق رسول خدا (صلی الله علیه و آله) واقع شده و حرمت آن جناب را قطع و هتک نموده، مگر علت و سببی داشته باشد (امینی، ۱۳۱۶، ص ۲۹۶).
حجم اقتصاد زیارت (افزایش رزق و گردش مالی و اشتغال‌زایی ناشی از زیارت)	❖ هرچقدر تعداد سفرها و محصولات زیارت‌محور بیشتر باشد، اشتغال‌زایی و رزق و رفاه عمومی بیشتر می‌شود.	امام سجاد (علیهم السلام) فرمودند: «حج و عمره بجا بیاورید تا بدن شما سالم و روزی شما فراخ شود و نیازمندی‌های خود و خانواده‌تان برآورده شود (طبرسی، ۱۳۷۰ ص ۲۴۲). همچنین امام باقر (علیهم السلام) می‌فرمایند: «صله رحم خلق را نیکو، دست را با سخاوت و نفس را پاکیزه می‌گرداند، روزی را افزون می‌کند و مرگ را به تأخیر می‌اندازد» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۵۱).
شاخص زیارت در سبد خانواده (میانگین سهم خانواده‌ها برای زیارت در سبد درآمدی و هزینه‌ها)	❖ در این شاخص هرچقدر سهم زیارت در سبد درآمدی و هزینه‌ای بیشتر باشد، بیانگر بهتر شدن وضعیت معیشت و رفاه عمومی و افزایش دینداری در جامعه است.	امام صادق (علیهم السلام) فرمودند: «بر غنی و توانگر است که سالی دو بار و بر فقیر است که سالی یک بار به زیارت امام حسین (علیهم السلام) برود» (شیخ طوسی، ۱۴۱۴ق، ج ۶، ص ۴۳).

۴-۱-۴. شاخص مجاهدت

واژه جهاد از ریشه «جهد» است و به معنای تلاش و کوشش فراوان و همت زیاد است. جهاد فی سبیل الله در کنار سایر فروع، از جمله نماز، زکات، خمس و... به‌عنوان یکی از واجبات دین اسلام است. مجاهدت نیز واژه‌ای مشتق شده از جهاد است که به‌معنای اهتمام و تلاش و سخت‌کوشی است. مصداق اتم مجاهدت، جنگ با دشمنان خدا در میدان نبرد است؛ اما گاه این میدان به شکل فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی و حتی سیاسی تغییر شکل می‌دهد. براساس این مجاهدت تنها جنگ نظامی نیست؛ بلکه به‌ویژه در دنیای امروز تمام جنگ‌های دیگر را شامل می‌شود و به‌نوعی با هجده‌های وسیعی که دشمنان اسلام بر آن دارند، هر مسلمان در هر جایی با هر وظیفه‌ای در هر حقیقت می‌تواند یک جهادگر برای اسلام و نظام اسلامی و جامعه مسلمانان باشد. شاخص مجاهدت درحقیقت همچون شاخص حج یک شاخص کیفی اما عددی است که به میزان تعداد و آمادگی افراد و گروه‌های جهادی و ارزش اقتصادی و اجتماعی خدمات آنها می‌پردازد و البته مانند همه میدان‌ها از برآورد ارزش‌های فرهنگی، تربیتی، اجتماعی، معنوی افراد جهادگر و گروه‌های جهادی بازمی‌ماند.

جدول ۵. شاخص‌های مجاهدت در رفاه عمومی جامعه

سنبه	توضیحات	منبع
شاخص جهادگری (تعداد جهادگران نسبت به نیروی فعال جامعه)	این شاخص نشان‌دهنده نسبت روحیه جهادی و جهادگر در جامعه مسلمان است. این شاخص هرچه بیشتر باشد، هم برای جامعه ارزشمندتر است و هم نشان‌دهنده افزایش عمق دینی جامعه است و هم بیانگر نیروی جهادی بیشتر برای رفع مشکلات اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی از جامعه مسلمین است.	الإمام علیؑ: إِنَّ الْجِهَادَ بَابٌ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ فَتَحَهُ اللَّهُ لِخَاصَّةِ أَوْلِيَائِهِ، وَ هُوَ لِبَاسُ التَّقْوَى وَ دُرْعُ اللَّهِ الْحَصِينَةُ وَ جُنَّتُهُ الْوَثِيقَةُ؛ امام علیؑ: همانا جهاد یکی از درهای بهشت است که خداوند آن را برای اولیای خاص خود گشوده است. جهاد جامه تقوی و زره استوار خداوند و سپر محکم اوست (نهج البلاغه، الخطبة ۲۷)
شاخص تشکیلات جهادی (تعداد گروه‌های جهادی و هیئت‌های نسبت به تمام NGOهای جامعه)	- تعداد گروه‌های جهادی یکی از مهم‌ترین عوامل برای انجام کارهای تشکیلاتی جهادی است. بنابراین، تشکیل این گروه‌ها به‌نوبه خود جهاد است و به معیشت و رفاه عمومی کمک شایانی می‌کند. - هر NGO معمولاً یک راهبرد یا تخصص خاصی دارد؛ اما گروه‌های جهادی درحقیقت نیروهای داوطلب برای انجام هر کاری هستند. مؤلفه‌ای که جوامع درهرحال به‌ویژه در بحران بدان نیاز دارند. - هرچقدر تعداد گروه‌های جهادی بیشتر باشد، نشان از آمادگی بیشتر جامعه برای مقابله با مشکلات و افزایش معیشت و رفاه عمومی و هم‌افزایی است. همچنین، گروه‌های جهادی انعطاف‌پذیرند و این سنبه میزان انعطاف‌پذیری گروه‌های جهادی را نشان می‌دهد.	عنهؑ: اللَّهُ فِي الْجِهَادِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَ أَلْسِنَتِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ؛ امام علیؑ: خدا را، خدا را، در جهاد کردن با مال‌ها و جان‌ها و زبان‌هایتان در راه خدا (نهج البلاغه، الكتاب ۴۷). عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: ... فَمَنْ تَرَكَ الْجِهَادَ أَلْبَسَهُ اللَّهُ عَرًّا وَ جَلًّا وَ فَقَرًّا فِي مَعِيشَتِهِ وَ مُحَقَّقًا فِي دِينِهِ؛ امام صادقؑ: به نقل از رسول خدا ﷺ: هر کس از شرکت در جهاد شانه خالی کند، خداوند لباس فقر و مذلت در معیشت و از دست دادن دین و ایمان را بر تن او خواهد پوشاند (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۲).
شاخص خدمات جهاد (نسبت ارزش اقتصادی خدمات گروه‌های جهادی به مردم و بخش عمومی)	- این سنبه میزان کارایی گروه‌های جهادی را نشان می‌دهد که چگونه داوطلبانه یا با دستمزد حداقلی برای رضای خداوند به آبادانی و افزایش رفاه عمومی و معیشت مردم کمک می‌کنند. - هرچقدر این سنبه بزرگ‌تر از یک باشد، به این معناست که خدمات جهادی عالی و فزاینده است و کارایی بالایی دارد و معطل بودجه‌های دولتی نیست.	قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ فَارَضَ الْجِهَادَ وَ عَظَّمَهُ وَ جَعَلَهُ نَصْرَهُ وَ نَاصِرَهُ وَ اللَّهُ مَا صَلَحْتُ دُنْيَا وَ لَا دِينٌ إِلَّا بِهِ؛ امیرالمؤمنینؑ: فرمودند: خدای متعال جهاد را واجب کرد و آن را بزرگ داشت و جهاد را نصرت و یاری‌کننده خود قرار داد. به خدا قسم دین و دنیا جز با جهاد اصلاح نمی‌شود (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۸).
شاخص بویایی جهاد (نسبت گروه‌های جهادی فعال به گروه‌های جهادی تشکیل‌شده)	- گروه‌های جهادی تشکیل‌شده ظرفیت بالقوه جامعه برای جهاد است. نسبت این دو باعث رصد وضعیت جهاد و میزان نیروی جهادی فعال در عرصه رفاه عمومی و معیشت را بهتر نشان می‌دهد. - از طرفی می‌تواند کمکی باشد برای شناسایی گروه‌های جهادی که به دلیلی مختلفی فعالیت نمی‌کنند و راه‌اندازی مجدد آنها.	عنهؑ: إِنَّ لِكُلِّ أُمَّةٍ سِيَاحَةً، وَ سِيَاحَةُ أُمَّتِي الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ؛ پیامبر خدا ﷺ: هر امتی را سیاحتی است؛ و سیاحت امت من جهاد در راه خداست (متقی، ۱۴۱۹ق، ح ۱۰۵۲۷).

۴-۲. شاخص‌های اعانت

برخی از اعمال در اسلام مستحب هستند و وجوب ندارند. از این رو، امت اسلامی نسبت به انجام آنها مخیر است. این مستحبات در کنار شاخص‌های واجبی که ذکر شد، نقش مهمی در فقرزدایی، معیشت، رفاه عمومی و همدلی و شاد کردن مؤمن و رفع گرفتاری‌های سایر مسلمانان دارند؛ زیرا در قرآن و روایات توصیه‌های زیاد و قابل توجهی بدان‌ها شده است. این شاخص‌ها عبارت‌اند از: مواسات، صدقه، انفاق، هبه، نذر و وقف. در جدول ۶ به برخی سنجه‌ها در این زمینه اشاره می‌شود.

جدول ۶. شاخص‌های اعانت در معیشت و رفاه عمومی جامعه

شاخص و سنجه	توضیحات	منبع
صدقه: شاخص صدقه (میزان صدقه تقسیم بر فقرا)	❖ این سنجه میزان پوشش فقر از طریق صدقه در جامعه اسلامی را نشان می‌دهد.	امام صادق علیه السلام می‌فرماید: بیماران خود را با صدقه درمان کنید (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۳). همچنین امام صادق علیه السلام می‌فرماید: هر چیزی کلیدی دارد و کلید روزی، پرداخت صدقه است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۹). امام علی علیه السلام می‌فرماید: هرگاه نادر شدید، با صدقه با خدا سودا کنید (نهج البلاغه، الحکمة ۲۵۸). امام باقر علیه السلام می‌فرماید: احسان و صدقه، فقر را می‌زداید و بر عمر می‌افزاید و هفتاد نوع مرگ دلخراش را از صاحب خود دور می‌کنند (ابن بابویه، ۱۳۸۲، ص ۱۶۹).
انفاق: مخارج انفاق (میانگین فردی اموال و مبالغ انفاق شده)	❖ براساس این ملاک میانگین مبالغ تمام افرادی که درمورد آنها انفاق صورت گرفته است به میزان حد کفاف جامعه تقسیم می‌شود. ❖ اگر این نسبت بزرگ‌تر از یک باشد، انفاق‌ها از حد کفاف جامعه بیشتر بوده است و در این دایره وضعیت معیشت و رفاه عمومی خوب است.	امام علی علیه السلام در سفارش به فرزند بزرگوارشان امام حسن علیه السلام می‌فرماید: إِنَّمَا لَكَ مِنْ دُنْيَاكَ مَا أَصْلَحْتَ بِهِ مَثْوَاكَ فَأَنْفِقْ فِي حَقِّهِ وَلَا تَكُنْ خَازِنًا لِعَمِيرِكَ؛ درحقیقت بهره تو از دنیایت همان است که با آن آخرت را بسازی. پس در راه حق خرج (انفاق) کن و خزانه‌دار دیگران مباش (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ص ۸۳).
انفاق: سرايه تکفل (میزان تحت تکفل قرار دادن مستضعفان در سال)	❖ این نوع از انفاق یکی از بهترین اتفاقات است؛ زیرا انفاق کنندگان زندگی یک یتیم و یا مستضعف را به صورت کامل و با ارتباط گرفتن با او می‌پردازند. افزایش این شاخص عملی دینی و اخلاقی است و گامی مثبت در جهت کمک به معیشت عموم جامعه است؛ بلکه می‌توان گفت: انفاق کردن یکی از لوازم زندگی مؤمنانه در اسلامی است.	پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله می‌فرماید: کسی که سرپرستی یتیم مسلمان را تکفل کند و در کنار سفره خود در خورد و خوراکش همراه نماید مسلماً خدا او را در زمره بهشتیان قرار خواهد داد، مگر گناه غیرقابل گذشتی مرتکب شود (محدث نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱، ص ۱۴۸). عنه علیه السلام إِنَّكُمْ إِلَى إِنْفَاقٍ مَا اكْتَسَبْتُمْ أَحْوَجُ مِنْكُمْ إِلَى اكْتِسَابِ مَا تَجْمَعُونَ؛ امام علی علیه السلام می‌فرماید: شما به انفاق کردن آنچه به دست آورده‌اید محتاج‌تر هستید تا به دست آوردن آنچه گرد می‌آورید (رسولی، ۱۳۷۸، ۳۸۲۷).
مواسات: شاخص یاریگری منطقه‌ای (میزان مواسات و کفایت اعضای یک شهر، روستا و محله در همیاری و حمایت متقابل)	❖ مواسات و کمک کردن به دیگران، در احادیث اهل بیت علیهم السلام سه مرتبه و درجه دارد: ۱. کمک کردن به نیازمندان از اضافه بر نیاز خود؛ این نوع از کمک کردن، با توجه به چگونگی آن به «انفاق»، «اهدا»، «صدقه» و «سخا» و امثال آن نام دارد؛ ۲. ناظر به وضعی که وسع ما کفاف نیازهایمان را می‌دهد؛ وقتی از حد کفاف و از آنچه به اندازه نیازمان به افراد نیازمند کمک می‌کنیم، با آنها در مشکلاتشان شریک شده‌ایم. به این بخشش و همدلی و غمخواری «مواسات» گفته می‌شود؛ ۳. واگذار کردن همه آنچه خودمان به آن نیازمندیم و بدان محتاجیم؛ این بالاترین مرتبه کمک کردن به دیگران و از بالاترین ارزش‌های اخلاقی است که به آن «ایثار» می‌گویند (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۶، ج ۸، ص ۵۸-۶۳).	امام باقر علیه السلام می‌فرماید: یکی از محبوب‌ترین کارها نزد خداوند عزوجل شاد کردن مؤمن است: [یعنی] برطرف کردن گرسنگی‌اش، یا پرداختن قرضش (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۹۰). رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید: هر کس با فقیر مواسات کند و او را در مال خود شریک گرداند و با مردم به انصاف رفتار کند، او مؤمن حقیقی است (کافی، ج ۲، ص ۱۴۷). امام صادق علیه السلام می‌فرماید: بر مسلمانان سزاوار است در پیوستگی با یکدیگر کوشش کنند و در کمک کردن بر مهربانی دو جانبه و مواسات با نیازمندان و عطوفت با یکدیگر تا چنان باشید که خدای عزوجل به شما دستور فرمودند که: [اهالی ایمان] «با یکدیگر مهر ورزند» با یکدیگر مهربان‌اند و نسبت به امری که مربوط به آنهاست وفوت شده اندوهگین باشند، بر همان روشی که انصار در زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله بودند (کافی، ج ۲، ص ۱۷۴).

منبع	توضیحات	شاخص و سنجه
«لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِيعُوا أَمْرَ الْفَقِيرِ؛ تا سودهایی را که از آن آنهاست ببینند و نام خدا را در روزهایی معین به هنگام ذبح چهارپایانی که خدا رزق آنها ساخته، یاد کنند. پس از آنها بخورید و بینویان فقیر را نیز اطعام کنید» (حج، ۲۸). وَعَنْ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) قَالَ: مَنْ أَطْعَمَ مُؤْمِنًا مِنْ جُوعٍ أَطْعَمَهُ اللَّهُ مِنْ ثَمَارِ الْجَنَّةِ وَمَنْ سَقَى مُؤْمِنًا ظَمًا سَقَاهُ اللَّهُ مِنَ الرَّحِيقِ الْمَخْتُومِ. وَمَنْ كَسَاهُ مِنْ عُرَى كَسَاهُ اللَّهُ مِنْ اسْتَبْرَقٍ وَ حَرِيرٍ؛ امام زین‌العابدین (ع) فرمود: هر کس مؤمنی را از گرسنگی سیر کند، خدایش از میوه‌های بهشت به او بخوراند، و هر که مؤمن تشنه‌ای را آب دهد، خداوند از نوشابه سربه‌مهر بهشتی به او بنوشاند و هر که مؤمنی را بپوشاند، در صورتی که برهنه باشد می‌پوشاند او را از الباس استبرق و حریر (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۲۸۸). رسول الله (ص) -فی وصیّته لعلى- یا علی، لا وليمه إلا فی خمس: فی غرس، أو خرس، أو عذار، أو وکار، أو رکاز؛ فالغرس الثرویح، والخرس النفاس بالولید، والعذار الختان، والوکار فی بناء الدار و شرائها، والركاز الرجل یقدم من مکه؛ پیامبر خدا (ص) - در سفارش به علی (ع) فرمود: ای علی! ولیمه جز در پنج مورد نباشد: برای غرس، برای خُرس، برای عذار، برای وکار و یا برای رکاز. غرس، ازدواج است و خُرس، زایمان است، عذار، ختنه کردن است و وکار، ساخت و یا خرید خانه است و رکاز، بازگشت از مکه (حج) است» (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۴، ص ۳۵۶). وَمَا مِنْ عَبْدٍ أَتَّفَقَ مِنْ مَالِهِ فِي مَحَبَّةِ ابْنِ بَنْتِ نَبِيِّهِ طَعَامًا وَ غَيْرَ ذَلِكَ دِوَهْمًا إِلَّا وَ بَارَكْتُ لَهُ فِي الدَّارِ الدُّنْيَا الدَّوْهَمَ بِسَبْعِينَ دِوَهْمًا وَ كَانَ مُعَافَاً فِي الْجَنَّةِ وَ غَفَرْتُ لَهُ ذُنُوبَهُ؛ خدای متعال خطاب به حضرت موسی (ع) می‌فرماید: هیچ بنده‌ای نیست که یک درهم از مال خود را در راه محبت فرزند دختر رسول خدا (ص) و سلم خرج کند، اطعام بدهد و یا کاری غیر از آن انجام دهد، الا اینکه در دنیا به ازای هر درهم، هفتاد درهم به او برکت می‌دهم و با عافیت در بهشت خواهد بود و گناهان او را می‌بخشم (محدث نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱۰، ص ۳۱۹).	❖ اطعام کردن دیگران از شاخص‌های مهم ایجاد رفاه در جامعه اسلامی است که در موارد متعددی در قرآن کریم مورد تأکید قرار گرفته است. واژه طَعام در ۵ مورد و واژه اطعام در ۱۶ مورد در قرآن کریم آمده است. همچنین، در روایت اطعام در موارد متعدد آمده و این اطعام در برخی موارد مثل کفاره افطار روزه و شکستن نذر، عهد و قسم و... واجب و در برخی موارد مثل اطعام روز عید غدیر، اطعام در قالب عقیقه و ولیمه و همچنین اطعام در ایام موالید و وفیات معصومین مخصوصاً ایام عاشورا و اربعین و... مستحب است. هرچقدر این مقیاس بزرگ‌تر باشد نشان از افزایش دین‌داری در پابندی مردم به تعلیم دین و در نتیجه بهره‌مندی بیشتر مردم و افزایش رفاه عمومی و سطح معیشت عمومی آنهاست. قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ (ع) ... وَ إِنَّهُ التَّيْمُومُ الَّذِي أَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) عَلَيَّائِلًا لِلنَّاسِ عِلْمًا وَ أَبَانَ فِيهِ فَضْلَهُ وَ وَصِيَّهُ فَصَامَ شُكْرًا لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ ذَلِكَ التَّيْمُومُ وَ إِنَّهُ لَتَيْمُومُ صِيَامٍ وَ إِطْعَامٍ وَ صَلَاةِ الْإِخْوَانِ وَ فِيهِ مَرْضَاةُ الرَّحْمَنِ، وَ مَرْغَمَةُ الشَّيْطَانِ؛ امام صادق (ع) فرمود: عید غدیر، روزی است که رسول خدا (ص) علی (ع) را به‌عنوان پرچمدار برای مردم برافراشت و فضیلت او را در این روز آشکار کرد و جانشین خود را معرفی کرد، بعد به‌عنوان سپاسگزاری از خدای بزرگ آن روزه را روزه گرفت و آن روز، روز روزه‌داری و عبادت و طعام دادن و به دیدار برادران دینی رفتن است. آن روز روز کسب خشنودی خدای مهربان و به خاک مالیدن بینی شیطان است (حر عاملی، ۱۴۱۶ق، ج ۷: ص ۳۲۸).	اطعام شاخص سرانه اطعام (میزان اطعام انجام شده در سال)
امام صادق (ع) فرمودند: «پدرم به من فرمود: ای جعفر! مقداری از مالم را (پس از وفاتم) برای برپایی مجلس سوگواری برایم در ایام حج در منی اختصاص بده» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۱۱۷). رسول خدا (ص) فرمودند: هرگاه فرزند آدم بمیرد، عمل او قطع می‌شود، مگر از سه چیز: صدقه جاریه (وقف به‌عنوان نمونه‌ای از صدقه جاریه) علمی که از آن سود برده شود. یا فرزند صالحی که برای او دعا کند (حر عاملی، ۱۴۱۶ق، ج ۱۳، ص ۲۹۲).	❖ هر چقدر اندازه این سنجه بیشتر باشد به منزله این است که وقف‌کنندگان بار بیشتری از دوش دولت برای هزینه‌های عمومی برداشته‌اند؛ بنابراین، منابع بیشتری برای افزایش معیشت و رفاه عمومی در جامعه در دست دولت می‌ماند و می‌تواند مورد استفاده قرار بگیرد.	وقف: شاخص خدمات وقف (هزینه‌های صرفه‌جویی شده از طریق وقف به هزینه‌های بازاری برای دولت و جامعه)

۴-۳. شاخص‌های عدالت اقتصادی

برخی از ملاک‌هایی که می‌توان از آنها برای سنجش میزان توزیع عادلانه مواهب و همچنین اندازه‌گیری معیشت فردی و رفاه عمومی استفاده کرد، در فرایض واجب و مستحب به‌طور مستقیم وجود ندارد. از این‌رو، ضروری است سنجه‌هایی برای رسیدن به آنچه در اسلام به آن اشاره شده است، طراحی و از طریق آنها جامعه مسلمان رصد و به سمت عدالت و رشد توأمان هدایت شود و مشکلات و خلأها نیز رفع شود. در این مطالعه تلاش شده است شاخص‌های عدالت با معیار توازن بخشی و رشد دینداری و ریشه‌کنی فقر در جامعه اسلامی مطرح شود. این نوع شاخص‌ها شامل شاخص اشتغال حقیقی، شاخص اعتدال خانواده، شاخص نسبت تفاوت درآمدهای اقشار جامعه، شاخص حد کفاف معیشت، شاخص حد توازن معیشت، شاخص حد اسراف و شاخص کنز ثروت است.

جدول ۷. شاخص‌های عدالت اقتصادی نسبت به رفاه عمومی

منبع	توضیحات	سنجه
سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ الْأَوَّلَ (ع) - عَنِ الثَّقَفَةِ عَلَى الْعِيَالِ فَقَالَ مَا بَيْنَ الْمَكْرُوهَيْنِ الْإِسْرَافِ وَالْإِفْتَارِ؛ از امام کاظم (ع) در مورد خرج کردن برای خانواده پرسیدند. فرمودند: بین دو امر ناپسند اسراف کردن و نفقه را بر عیال تنگ کردن است (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۴، ص ۵۵). پیامبر اکرم (ص) می‌فرمایند: «یا ایها الناس علیکم بالقصد، علیکم بالقصد، علیکم بالقصد؛ پیامبر (ص) فرمودند: «الاعتصام فی النفقه نصف المعیشه؛ میانه‌روی در خرج کردن، نیمی از زندگی است (متقی، ۱۴۱۹، ج ۳، ص ۲۸).	❖ این شاخص بیانگر نحوه سبک زندگی خانواده‌ها و چگونه مدیریت آنها در خرج و قناعت و میزان مقاومت هریک در مواجهه با مشکلات و همچنین دسته‌بندی آنها در سه رده خانواده‌های قانع و مدیر، خانواده‌های خنثی و ❖ با مثبت بودن این درصد خانواده قانع و با مساوی بودن خانواده خنثی و با منفی بودن خانواده پرخرج است.	شاخص اعتدال خانواده (نسبت متوسط درآمد به متوسط هزینه‌های خانواده)
مَا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ؛ آنچه را خداوند از اهل این آبادی‌ها به رسولش بازگرداند، از آن خدا و رسول و خویشاوندان او، و یتیمان و مستمندان و در راه ماندگان است، تا (این اموال عظیم) در میان ثروتمندان شما دست به دست نشود (حشر، ۷).	❖ این شاخص نشان‌دهنده میزان شکاف طبقاتی و تفاوت دستمزد و درآمد مستضعفین با ثروتمندان است. هر چقدر این نسبت بیشتر باشد، تفاوت بین فقیر و غنی بیشتر است که این بدترین مسئله برای یک جامعه اسلامی است. ❖ این شاخص متفاوت از ضریب جینی است و مبتنی بر درآمد و تمام مواهب الهی متعلق به افراد و جامعه است. برای اسلام اشتغال بدون استثمار در کنار رفع بیکاری مهم است. در اقتصاد متعارف نرخ بیکاری طبیعی یک امری بدیهی است؛ درحالی‌که در اسلام این امر مذموم است.	شاخص تبعیض (نسبت تفاوت درآمدهای اقشار مختلف جامعه)
[وَأَلَّا يَكُنَ الْمَالُ لِمَنِ اسْتَوْثِيَتْ بَيْنَهُمْ فَكَيْفَ وَ إِنَّمَا الْمَالُ مَالُ اللَّهِ؛ امام علی (ع) فرمودند: اگر مال، مال من بود آن را به صورت مساوی بین آنها تقسیم می‌کردم؛ اما چگونه این کار را انجام بدهم درحالی‌که مال مال خداست (نهج البلاغه، خطبه ۱۲۶).	❖ این شاخص مشتمل بر توزیع عادلانه مواهب در زمینه‌های مختلف زندگی است؛ اعم از آموزش عمومی و عالی، بهداشت و درمان و مصرف خوراکی و پوشاک و مسکن و اشتغال است. ❖ در دولت اسلامی بررسی و کنترل و هدایت این امور برعهده دولت است و امت اسلامی و افراد مستطیع نیز در امر کمک به دولت و مردم سهیم هستند.	شاخص حد توازن معیشت

❖ به تمامی پول‌هایی که نه در تولید سرمایه‌گذاری می‌شود و نه مصرف می‌شود و نه در وجوهات و امور خیر صرف می‌شود؛ بلکه کنز می‌شود یا در بانک‌ها انباشت می‌شود، این شاخص اطلاق می‌شود. ❖ اسلام با کنز مخالف است و همیشه با تشویق بر به جریان انداختن ثروت در جامعه از طریق تولید و یا انجام اعمال خیری همچون انفاق و صدقه و قرض‌الحسنه، سعی در جلوگیری از کنز ایجاد گردش ثروت در جامعه دارد.	❖ به تمامی پول‌هایی که نه در تولید سرمایه‌گذاری می‌شود و نه مصرف می‌شود و نه در وجوهات و امور خیر صرف می‌شود؛ بلکه کنز می‌شود یا در بانک‌ها انباشت می‌شود، این شاخص اطلاق می‌شود. ❖ اسلام با کنز مخالف است و همیشه با تشویق بر به جریان انداختن ثروت در جامعه از طریق تولید و یا انجام اعمال خیری همچون انفاق و صدقه و قرض‌الحسنه، سعی در جلوگیری از کنز ایجاد گردش ثروت در جامعه دارد.	شاخص کنز ثروت
امام صادق (علیه السلام) - در پاسخ به سؤال از کمترین حدّ اسراف- فرمود: کمترین اندازه آن این است که لباس بیرون‌ت را لباس خانه و دم‌دستی قرار دهی، ته‌مانده ظرفت را دور بریزی و خرما بخوری و هسته‌هایش را این طرف و آن طرف پرت کنی (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۴، ص ۵۶). امام صادق (علیه السلام) فرمود: اسراف در چیزی است که مال را تلف کند و به بدن ضرر بزند (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۴۹۹).	❖ این معیار درحقیقت حدودی را تعیین می‌کند که اگر فردی بعد از آن حد قرار بگیرد و از آن مرز عبور کند، جزء گروه مترفین قرار می‌گیرد. ❖ این مرز شامل خرید و مصرف کالاهای لوکس برای خودنمایی و عدم پرداخت واجبات مالی همچون خمس و زکات و عدم کمک به محرومان و رفع مشکلات مالی خویشاوندان و اطرافیان‌ش است.	شاخص حد اسراف

۵. محاسبات و یافته‌های پژوهش

در ادامه برای رتبه‌بندی شاخص‌های سنجش معیشت و رفاه عمومی و اولویت‌گذاری آنها، معیارها و زیرمعیارهای آنها طی فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) اهمیت‌سنجی شد. در این راستا شاخص‌ها دو به دو ازسوی خبرگان مورد مقایسه و اهمیت‌سنجی قرار گرفت. جدول ۸ مشخصات خبرگان پژوهش را براساس رویکرد اسلام و همکاران (۲۰۱۷) نشان می‌دهد. این رویکرد یک رویه بسیار معتبر برای توصیف خبرگان پژوهش در تحقیقات خبره‌محور است. در این رویکرد، سمت، تحصیلات، تخصص و سوابق افراد مورد توجه قرار می‌گیرد. همان‌طورکه مشخص است تمامی خبرگان حداقل دارای ۱۰ مقاله و پروژه علمی در این زمینه بوده‌اند. گفتنی است تمامی خبرگان طرح‌های پژوهشی متعدد با مؤسسات و سازمان‌های مربوطه انجام داده‌اند.

جدول ۸. مشخصات خبرگان پژوهش

سمت خبرگان	تعداد مقالات	تعداد طرح‌های پژوهشی	سوابق سال
عضو هیئت علمی دانشگاه	۲۸	۲۶	۱۵
عضو هیئت علمی دانشگاه	۲۰	۱۵	۱۴
دکتری اقتصاد و کارشناس سازمان برنامه و بودجه	۱۵	۵	۱۵
دکتری اقتصاد اسلامی	۹	۱۴	۱۴
دکتری فقه اقتصاد	۵	۱۰	۱۲
دکتری مدیریت اسلامی	۱۲	۱۴	۱۵
دکتری اقتصاد اسلامی	۲۲	۷	۱۲
دکتری اقتصاد اسلامی	۴	۸	۹
دکتری اقتصاد اسلامی	۱۲	۶	۵
دکتری اقتصاد اسلامی	۵	۱۸	۱۰

خبرگان در پرسشنامه مبتنی بر اعداد جدول ۹ به هریک از شاخص‌ها و زیرشاخص‌ها وزن دادند. سپس طبق پرسشنامه‌های تکمیل شده، وزن نسبی شاخص‌ها و زیرشاخص‌ها احصا و رتبه‌بندی شد.

جدول ۹. وزن نسبی شاخص‌های اصلی معیشت و رفاه عمومی

رتبه هر معیار	وزن نسبی معیار	معیارها
۲	۰/۱۵۶	شاخص‌های استطاعت
۳	۰/۱۴۶	شاخص‌های اعانت
۱	۰/۴۹۷	شاخص‌های عدالت

منبع: یافته‌های تحقیق

(۰/۱ ≤ ۰/۴۸ نرخ ناسازگاری)

همین‌طور در جدول‌های بعد نیز وزن‌های به دست آمده برای زیرشاخص‌ها با توجه به پاسخ‌های خبرگان ارائه شده است. در این جداول نیز همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، نرخ ناسازگاری‌های به دست آمده کمتر از ۰/۱ است که نشان‌دهنده اعتبار نظرسنجی‌هاست.

جدول ۱۰. وزن نسبی شاخص‌های استطاعت

رتبه هر شاخص	وزن نسبی شاخص	شاخص
۱	۰/۳۳۶	زکات
۲	۰/۳۳۲	خمس
۴	۰/۰۸۵	زیارت
۳	۰/۲۴۷	مجاهدت

منبع: یافته‌های تحقیق

(۰/۱ ≤ ۰/۲۴ نرخ ناسازگاری)

جدول ۱۱. وزن نسبی شاخص‌های اعانت

رتبه هر شاخص	وزن نسبی شاخص	شاخص
۴	۰/۰۶۱	میزان صدقه
۶	۰/۰۱۰	مخارج اتفاق
۵	۰/۰۱۴	سرانه تکفل
۲	۰/۲۴۳	یارگیری و مواسات
۳	۰/۰۸۷	اندازه اطعام
۱	۰/۳۷۰	خدمات وقف

منبع: یافته‌های تحقیق

(۰/۱ ≤ ۰/۰۷ نرخ ناسازگاری)

جدول ۱۲. وزن نسبی شاخص‌های عدالت

شاخص	وزن نسبی شاخص	رتبه هر شاخص
اعتدال خانواده	۰/۱۲۵	۵
تبعیض	۰/۲۳۱	۲
توازن مواهب	۰/۳۰۲	۱
کنز ثروت	۰/۱۵۶	۴
حد اسراف	۰/۱۸۷	۳

منبع: یافته‌های تحقیق

(۰/۱) $\leq$ ۰/۰۴۵ نرخ ناسازگاری)

جدول ۱۳. وزن نسبی زیرشاخص‌های زکات

شاخص	وزن نسبی	رتبه
تعهد پرداخت	۰/۰۸۱	۶
نظام سازی	۰/۲۶۸	۲
رشد رزق جامعه	۰/۱۵۵	۳
حد کفاف خانواده‌ها	۰/۰۹۳	۴
ریشه کنی فقر	۰/۳۲۱	۱
رشد زکات	۰/۰۸۲	۵

منبع: یافته‌های تحقیق

(۰/۱) $\leq$ ۰/۰۳۴ نرخ ناسازگاری)

جدول ۱۴. وزن نسبی زیرشاخص‌های خمس

شاخص	وزن نسبی	رتبه
تعهد پرداخت	۰/۰۸۲	۵
بازتوزیع متوازن	۰/۲۳۶	۳
ایمان به خمس	۰/۲۸۹	۱
خدمات اجتماعی خمس	۰/۲۵۱	۲
رشد سالانه خمس	۰/۱۴۲	۴

منبع: یافته‌های تحقیق

(۰/۱) $\leq$ ۰/۰۲۸ نرخ ناسازگاری)

جدول ۱۵. وزن نسبی زیرشاخص‌های زیارت

شاخص	وزن نسبی	رتبه
شاخص عهد (تعداد زوار)	۰/۱۷۸	۲
سفرهای زیارتی	۰/۱۶۱	۳
حجم اقتصاد زیارت	۰/۱۱۱	۴
زیارت در سبد خانواده	۰/۵۵۱	۱

منبع: یافته‌های تحقیق

(۰/۱ ≤ ۰/۱۹ نرخ ناسازگاری)

جدول ۱۶. وزن نسبی زیرشاخص‌های مجاهدت

شاخص	وزن نسبی	رتبه
تشکیلات جهادی	۰/۵۴۱	۱
جهادگری	۰/۱	۴
خدمات جهاد	۰/۱۶۷	۳
پویایی جهاد	۰/۱۹۲	۲

منبع: یافته‌های تحقیق

(۰/۱ ≤ ۰/۰۶۸ نرخ ناسازگاری)

جداول یادشده درواقع، بیانگر وزن هریک از مؤلفه‌ها براساس قضاوت خبرگان است که متوسط وزن هر شاخص را نشان می‌دهد و با توجه به تعدد پژوهشگران، از میانگین هندسی نظرات آنها برای محاسبه وزن‌های نسبی استفاده شده است. درنهایت نیز وزن نهایی هریک از شاخص‌ها، محاسبه و شاخص‌ها و زیرشاخص‌ها رتبه‌بندی شده‌اند. براساس این، بیشترین اهمیت در میان زیرشاخص‌ها به توازن مواهب، تشکیلات جهادی، تبعیض، ریشه‌کنی فقر و ایمان به خمس اختصاص یافت.

جدول ۱۷. اوزان نهایی شاخص‌های اصلی و فرعی دینی مؤثر بر معیشت و رفاه عمومی

شاخص‌های اصلی	وزن	زیرشاخص‌ها	وزن در زیرگروه	وزن نهایی	رتبه
زکات (استطاعت)	۰/۲۲۸	تعهد پرداخت	۰/۰۸۱	۰/۱۳۵	۲۵
		نظام‌سازی	۰/۲۶۸	۰/۲۴۷	۹
		رشد رزق جامعه	۰/۱۵۵	۰/۱۸۷	۱۶
		حد کفاف خانواده‌ها	۰/۰۹۳	۰/۱۴۵	۱۹
		ریشه‌کنی فقر	۰/۳۲۱	۰/۲۷۰	۵
		رشد زکات	۰/۰۸۲	۰/۱۳۷	۲۲
خمس (استطاعت)	۰/۲۲۷	تعهد پرداخت	۰/۰۸۲	۰/۱۳۶۴	۲۳
		بازتوزیع متوازن	۰/۲۳۶	۰/۲۳۱	۱۲
		ایمان به خمس	۰/۲۸۹	۰/۲۵۶	۶
		خدمات اجتماعی خمس	۰/۲۵۱	۰/۲۳۸	۱۰
		رشد سالانه خمس	۰/۱۴۲	۰/۱۷۹	۱۸

شاخص‌های اصلی	وزن	زیرشاخص‌ها	وزن در زیرگروه	وزن نهایی	رتبه
زیارت (استطاعت)	۰/۱۱۵	شاخص عهد (تعداد زوار)	۰/۱۷۸	۰/۱۴۳	۲۰
		سفرهای زیارتی	۰/۱۶۱	۰/۱۳۶۰	۲۴
		حجم اقتصاد زیارت	۰/۱۱۱	۰/۱۱۲	۲۷
		زیارت در سبد خانواده	۰/۵۵۱	۰/۲۵۱	۷
مجاهدت (استطاعت)	۰/۱۹۶	تشکیلات جهادی	۰/۵۴۱	۰/۳۲۵	۲
		جهادگری	۰/۱	۰/۱۴۰	۲۱
		خدمات جهاد	۰/۱۶۷	۰/۱۸۰	۱۷
		پویایی جهاد	۰/۱۹۲	۰/۱۹۳	۱۴
اعانت	۰/۱۴۶	میزان صدقه	۰/۰۶۱	۰/۰۹۴	۲۸
		مخارج انفاق	۰/۰۱۰	۰/۰۳۸	۳۰
		سرانه تکفل	۰/۰۱۴	۰/۰۴۵	۲۹
		یارگیری و مواسات	۰/۲۴۳	۰/۱۸۸	۱۵
		اندازه اطعام	۰/۰۸۷	۰/۱۱۳	۲۶
		خدمات وقف	۰/۳۷۰	۰/۲۳۲	۱۱
عدالت	۰/۳۹۷	اعتدال خانواده	۰/۱۲۵	۰/۲۲۲	۱۳
		تبعیض	۰/۲۳۱	۰/۳۰۲	۳
		توازن مواهب	۰/۳۰۲	۰/۳۴۶	۱
		کنز ثروت	۰/۱۵۶	۰/۲۴۸	۰
		حد اسراف	۰/۱۸۷	۰/۲۷۲	۴

۶. نتیجه‌گیری

در این پژوهش، مسئله معیشت و رفاه عمومی از منظر اسلام بررسی و برای سنجش این مسئله شاخص‌ها و سنجه‌هایی طراحی می‌شود. برای طراحی این شاخص‌ها و ملاک‌ها در وهله نخست به واجبات و مستحبات و ساختارهای دین اسلام و قابلیت آنها برای کاهش فقر و افزایش معیشت و رفاه عمومی پرداخته می‌شود و سپس شاخص‌هایی از متن این احکام برای سنجش معیشت و رفاه عمومی استخراج و پیشنهاد می‌شود.

براساس این، شاخص‌ها در سه نوع شاخص‌های استطاعت و شاخص‌های اعانت و شاخص‌های عدالت دسته‌بندی شدند. در ذیل شاخص‌های استطاعت، شاخص‌های فرعی برای اندازه‌گیری فرایضی چون زکات و خمس و حج و نیز مجاهدت طراحی شدند. همچنین، تحت عنوان شاخص‌های اعانت، زیرشاخص‌هایی برای اعمال و عبادات مستحبی چون صدقه، انفاق، مواسات، نذر و وقف معرفی شد. در پایان نیز شاخص‌های عدالت محور با معیارهایی نظیر اعتدال خانواده، تبعیض، حد توازن معیشت، کنز ثروت و حد اسراف تبیین شدند.

در نهایت، شاخص‌ها و زیرشاخص‌ها با استفاده از نظرات خبرگان و از طریق روش سلسله‌مراتبی اهمیت‌سنجی شدند. براساس این، شاخص‌های عدالت حائز بیشترین اهمیت نسبت به شاخص‌های استطاعت و اعانت شدند. در زیرشاخص‌ها نیز در شاخص‌های استطاعت، به‌ترتیب مؤلفه‌های زکات، خمس، مجاهدت و زیارت، در شاخص‌های اعانت، مؤلفه‌های خدمات وقف، یاریگری و مواسات و اندازه اطعام و در شاخص‌های عدالت نیز توازن مواهب، تبعیض و حد اسراف بیشترین درجه اهمیت را داشتند.

به‌طورکلی، این شاخص‌ها می‌توانند تصویر خوبی از جامعه اسلامی به روی محققین و اندیشه‌ورزان و سیاستمداران نشان دهند و باعث شوند که جامعه اسلامی در معرض رصد و بررسی قابلیت‌هایی قرار بگیرد که دین مبین اسلام تأسیس کرده است. بنابراین، این شاخص‌ها می‌توانند در کنار هم و با تکمیل کردن یکدیگر به قوت اجرای هریک از احکام منجر شوند و همچنین به افزایش عدالت و توازن در جامعه و ارتقای معیشت و سطح عمومی رفاه در امت اسلامی توأمان با فزونی رشد تولید و رشد اقتصادی کمک کنند.

منابع

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق). لسان العرب، بیروت: دارالصدر.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی، و حسن‌زاده، صادق (۱۳۸۲). ثواب الأعمال و عقاب الأعمال. تهران: ارمغان طوبی.
۳. ابن بابویه، محمد بن علی، و غفاری، علی اکبر. (۱۴۰۴ق). من لایحضره الفقیه. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم. دفتر انتشارات اسلامی.
۴. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۴۰۴). تحف العقول عن آل الرسول ﷺ. چاپ دوم. قم: جامعه مدرسین.
۵. اسماعیلی، اسماعیل (۱۳۷۴). موارد وجوب زکات و خمس. فقه. ۲ (۳)، ۲۵-۹۴.
۶. امینی، عبدالحسین، و ابن قولویه، جعفر بن محمد. ۱۳۵۶-۱۳۱۶. کامل الزیارات. ۱ ج. نجف اشرف: مطبعة المرتضوية.
۷. آذر، عادل (۱۳۷۹). تحلیل پوششی داده‌ها و فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی، مطالعه تطبیقی. مطالعات مدیریت، ۷ (۲۸)، ۱۲۹-۱۴۶.
۸. پاینده، ابوالقاسم (۱۳۸۲). نهج الفصاحة: مجموعه کلمات قصار حضرت رسول ﷺ با ترجمه فارسی به انضمام فهرست موضوعی در آخر کتاب و مقدمه‌ای جامع از زندگی محمد ﷺ. تهران: دنیای دانش.
۹. توکلی، محمد، و شفیعی‌نژاد، عبدالله (۱۳۹۱). شاخص تولید خالص داخلی طیب. معرفت اقتصاد اسلامی، ۳ (۲)، پیاپی ۶، ۲۹-۵۳.
۱۰. جوهری، اسماعیل بن حماد، و عطار، احمد عبدالغفور (۱۴۰۴ق). الصحاح: تاج اللغة و صحاح العربیه. بیروت: دار العلم للملایین.
۱۱. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۶ق). وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه. قم: مؤسسه آل البيت ﷺ.
۱۲. حری، حمیدرضا، جلالی، سیدعبدالمجید، و لشکری، مریم (۱۳۹۹). بررسی تأثیر چرخه‌های تجاری بر شاخص رفاه اقتصادی در ایران. پژوهش‌های اقتصادی ایران، ۲۵ (۸۲)، ۱۴۹-۱۷۲.
۱۳. خمینی، روح الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، و مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی ﷺ. (۱۳۸۹). صحیفه امام. تهران - ایران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی ﷺ.
۱۴. دلبری، سیدعلی، و داودی، سیدعلیرضا (۱۳۹۱). کاربرد تکنیک فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی در رتبه‌بندی شاخص‌های ارزیابی جاذبه‌های توریستی. تحقیق در عملیات و کاربردهای آن، ۹ (۳۳)، ۵۷-۷۹.
۱۵. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). لغتنامه دهخدا. چاپ دوم. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۱۶. رجایی، سیدمحمدکاظم (۱۳۹۲). مفهوم و شاخص عدالت اقتصادی. معرفت اقتصاد اسلامی، ۵ (۱)، پیاپی ۹، ۷۹-۱۰۴.
۱۷. رساله آموزشی عبادات بر اساس فتاوی رهبر معظم انقلاب اسلامی (۱۳۹۳). تهران: نشر فقه روز (وابسته به انتشارات انقلاب اسلامی).
۱۸. رسولی، هاشم، علی بن ابی طالب ﷺ، امام اول، و آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۸۷). غرر الحکم (ترجمه رسولی محلاتی). تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۱۹. سیاح، احمد (۱۳۷۷). فرهنگ بزرگ جامع نوین. تهران: کتاب‌فروشی اسلامی.
۲۰. شاکری، عباس، مؤمنی، فرشاد، خادم‌علیزاده، امیر، و مخزن موسوی، سیدهادی (۱۳۹۸). درآمدی بر شاخص ترکیبی عدالت اقتصادی با رویکردی اسلامی. اقتصاد اسلامی، ۱۹ (۷۴)، ۵-۳۳.
۲۱. شهیدصدر، سیدمحمدباقر (۱۳۹۳). بارقه‌ها (مقالات، سخنرانی‌ها، یادداشت‌ها)، ترجمه سید امید مؤذنی. قم: دارالصدر.
۲۲. طبرسی، حسن بن فضل. ۱۳۷۰. مکارم الأخلاق. ۱ ج. قم - ایران: الشریف الرضی.

۲۳. طوسی، محمد بن الحسن (۱۴۱۴ق). الأمالی. چاپ اول. قم: دار الثقافة.
۲۴. عربی، سیدهادی، و بهرامی، حسین (۱۴۰۱). مقایسه تطبیقی شاخص های متعارف ترکیبی رفاه با دیدگاه صدرالمآلهین. معرفت اقتصاد اسلامی، ۱۴(۱)، ۸۳-۱۰۵.
۲۵. عسکری، محمد مهدی، و غفورزاده، حسین (۱۳۸۸). بررسی مفهوم فقر از منظر قرآن و روایات ائمه اطهار. مطالعات قرآن و حدیث، ۱۳(۱)، ۸۹-۱۲۳.
۲۶. علامه مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی (۱۴۱۳ق). بحارالأنوار: الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار. بیروت: دار إحياء التراث العربي.
۲۷. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). الکافی، محقق/مصحح: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی. چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الإسلامیه.
۲۸. متقی، علی بن حسام الدین، و دمیاطی، محمود عمر (۱۴۱۹ق). کنز العمال في سنن الأقوال والأفعال. ۱۶ ج. بیروت: دار الکتب العلمیه.
۲۹. محدث نوری، حسین بن محمدتقی (۱۴۰۸ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. قم: مؤسسه آل البيت (علیهم السلام).
۳۰. محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۶). حکمت نامه پیامبر اعظم (صلی الله علیه و آله). قم: مؤسسه علمی فرهنگی دار الحدیث. سازمان چاپ و نشر.
۳۱. معین، محمد (۱۳۸۵). فرهنگ فارسی. تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
۳۲. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
۳۳. یزدانی، فرشید (۱۳۸۲). مفاهیم بنیادی در مباحث رفاه اجتماعی (سیاست اجتماعی، حمایت اجتماعی، رفاه و تأمین اجتماعی). فصلنامه رفاه اجتماعی (ویژه نامه سیاست اجتماعی)، ۳(۱۰)، ۳۱-۵۴.

* The Holy Quran.

* Nahj al-Balāgha.

34. Ahmad, M. (2009). Economic welfare from Islamic perspective. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1530092>
35. al-‘Āmelī, M. ibn al-Ḥasan (al-Ḥurr). (1995). *Wasā’il al-Shī’a ilā Tahṣīl Masā’il al-Sharī’a* [Means of the Shi’a for Acquiring the Problems of the Law]. Qom: Āl al-Bayt Institute. [In Persian]
36. al-Ḥarrānī, H. ibn ‘A. (1984). *Tuhaf al-‘Uqūl ‘an Āl al-Rasūl* [The Masterpieces of the Mind from the Prophet’s Family] (2nd ed.). Qom: Jāmi‘at al-Mudarrisīn. [In Persian]
37. al-Jawharī, I. ibn H., & ‘Aṭṭār, A. ‘A. (1984). *Al-Ṣiḥāḥ: Tāj al-Lughā wa Ṣiḥāḥ al-‘Arabiyya* [The Correct Ones: The Crown of Language and the Correct Arabic]. Beirut: Dār al-‘Ilm lil-Malāyīn. [In Persian]
38. al-Muttaqī al-Hindī, ‘A. ibn Ḥisām al-Dīn, & Dimyāfī, M. ‘U. (1998). *Kanz al-‘Ummāl fī Sunan al-Aqwāl wa al-Af‘āl* [The Workers’ Treasure in the Traditions of Sayings and Actions] (Vol. 16). Beirut: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya. [In Persian]
39. Amīnī, ‘A. al-H., & Ibn Qūlawayh, J. ibn M. (1316–1356 SH). *Kāmil al-Ziyārāt* [The Complete Book of Visitations] (Vol. 1). Najaf al-Ashraf: Maṭba‘at al-Murtaḍawīyyah. [In Persian]
40. ‘Arabī, S. H., & Bahramī, H. (2022). Muqāyisa-yi shākḥḥ-hā-yi takṣīmī-rāyij-i rifāh-i iqtisādī bā manzar-i Ṣadr al-Mutāallihīn [A comparative study of conventional composite welfare indices with the perspective of Mullā Ṣadrā]. *Ma’rifat-i Iqtisād-i Islāmī*, *14*(1), 83–105. [In Persian]
41. ‘Askārī, M. M., & Ghafūrzāda, H. (2009). Barrasī-yi mafhūm-i faqr az dīdgāh-i Qur’ān wa rivāyāt-i ma’šūmīn [The concept of poverty from the perspective of the Qur’an and the traditions of the Infallible Imams]. *Muṭālī-āt-i Qur’ān wa Ḥadīth*, *3*(1), 89–123. [In Persian]

42. Azar, A. (2000). Taṭbīq-i taḥlīl-i pūshīda wa farāyand-i taraṭṭub-i hirārshī: muqāyisa-yi muqāyisāi [Data envelopment analysis and analytic hierarchy process: A comparative study]. *Muṭālī 'āt-i Mudīrīyat*, *7*(28), 129–146. [In Persian]
43. Beik, I. S., & Arsyianti, L. D. (2016). Measuring zakat impact on poverty and welfare using CIBEST model. *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance*, *1*(2), 141–160. <https://doi.org/10.21098/jimf.v1i2.540>
44. Dehkhodā, 'A. A. (1998). *Lughatnāma-yi Dehkhodā* [Dehkhoda Dictionary] (2nd ed.). Tehran: Intishārāt-i Dānish-gāh-i Tehrān. [In Persian]
45. Delbarī, S. A., & Dāwūdī, S. A. (2012). Kārburd-i taknīk-i farāyand-i taraṭṭub-i hirārshī dar darja-bandī-yi shākhḥā-yi arzyābī-yi jādhbih-hā-yi gardishgarī [Application of the analytic hierarchy process technique in ranking tourism attraction evaluation indicators]. *'Ulūm-i Ṭaṭbīqī-i Taḥqīqāt-i 'Amaliyātī*, *9*(33), 57–79. [In Persian]
46. Esma'īlī, E. (1995). Mawārid-i wujūb-i zakāt wa kums [Cases of obligation for zakat and khums]. *Fiqh*, *2*(3), 25–94. [In Persian]
47. Hasan, Z. (2020). Work, wealth, and welfare from Islamic perspective. *International Journal of Pluralism and Economics Education*, *11*(1), 1–16. <https://doi.org/10.1504/IJPEE.2020.10029797>
48. Ḥorrī, H., Jalā'ī, S. A., & Lashkarī, M. (2020). Barrasī-yi tāthīr-i charkhih-hā-yi kārī bar shākhḥā-yi rifāh-i iqtisādī dar Īrān [Investigating the effect of business cycles on the economic welfare index in Iran]. *Pazhūhishnāma-i Iqtisādī*, *25*(82), 149–172. [In Persian]
49. Ibn Bābawayh, M. ibn 'A. (al-Ṣadūq), & Ḥasanzāda, Ṣ. (2003). *Thawāb al-A 'māl wa 'Iqāb al-A 'māl* [The Reward of deeds and the Punishment of deeds]. Tehran: Armaghān-i Tūbā. [In Persian]
50. Ibn Bābawayh, M. ibn 'A. (al-Ṣadūq). (1984). *Man lā Yaḥḍuruḥu al-Faqīh* [He Who has no Jurist Present] (A. A. Ghaffārī, Ed.). Qom: Daftar-i Intishārāt-i Islāmī. [In Persian]
51. Ibn Manẓūr, M. ibn Mukarram. (1993). *Lisān al- 'Arab* [The Tongue of the Arabs]. Beirut: Dār al-Ṣādir. [In Persian]
52. Islam, M. S., Nepal, M. P., Skitmore, M., & Attarzadeh, M. (2017). Current research trends and application areas of fuzzy and hybrid methods to the risk assessment of construction projects. *Advanced Engineering Informatics*, *33*, 112–131. <https://doi.org/10.1016/j.aei.2017.06.001>
53. Khomeinī, R. (2010). *Ṣaḥīfa-yi Imām* [The Book of the Imam]. Tehran: Mu'assisa-yi Tanẓīm wa Nashr-i Āthār-i Imām Khomeinī. [In Persian]
54. Kulaynī, M. ibn Y. (1986). *Al-Kāfī* [The Sufficient] (A. A. Ghaffārī & M. Akhūndī, Eds.; 4th ed.). Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyya. [In Persian]
55. Kusuma, K. A., & Ryandono, M. N. H. (2016). Zakah index: Islamic economics' welfare measurement. *Indonesian Journal of Islam and Muslim Societies*, *6*(2), 273–301. <https://doi.org/10.18326/ijims.v6i2.273-301>
56. Majlisī, M. B. (al-'Allāma). (1992). *Biḥār al-Anwār: Al-Jāmi'a li-Durar Akhbār al-A'imma al-Athār* [Seas of Lights: The Collection of Pearls of the Narrations of the Pure Imams]. Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Persian]
57. Makārim Shīrāzī, N. (1995). *Tafsīr-i Nimūna* [Exemplary Interpretation]. Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyya. [In Persian]
58. Mirza, A., Shaikh, N., & Shaikh, E. K. Z. (2017). Comparison between economic welfare and the Islamic welfare norms. *Grassroots*, *50*(3), 1–14.
59. Muḥaddith al-Nūrī, H. ibn M. T. (1987). *Mustadrak al-Wasā'il wa Mustanbaṭ al-Masā'il* [Appendices to the Means and the Inferences of the Problems]. Qom: Āl al-Bayt Institute. [In Persian]
60. Muḥammadī Rayshahrī, M. (2007). *Ḥikmatnāma-yi Payāmbar-i A'zam* [The Book of Wisdom of the Great Prophet]. Qom: Dār al-Ḥadīth. [In Persian]

61. Mu'īn, M. (2006). *Farhang-i Fārsī* [Persian Dictionary]. Tehran: Intishārāt-i Amīr Kabīr. [In Persian]
62. Osberg, L. (1985). The measurement of economic well-being. In *Approaches to economic well-being* (Vol. 26, pp. 49–87). Emerald Group Publishing.
63. Payanda, A. (2003). *Nahj al-Faṣāḥa: Majmū'a-yi Sukhanān-i Payghambar-i Akram (ṣ) bih ḍamīma-yi tarjuma-yi Fārsī, fihrist-i mawḍū'ī wa muqaddamāi dar زندگانی-i Muḥammad (ṣ)* [The Path of Eloquence: A Collection of the Utterances of the Noble Prophet (pbuh)]. Tehran: Dunyā-yi Dānish. [In Persian]
64. Rajā'ī, S. M. K. (2013). Maḥmūm wa shākhṣ-i 'adālat-i iqtisādī [The concept and index of economic justice]. *Ma'rifat-i Iqtisād-i Islāmī*, *5*(1), 79–104. [In Persian]
65. Rasūlī Maḥallātī, H. (Trans.). (2008). *Ghurar al-Ḥikam* [The Choicest Maxims]. Tehran: Daftar-i Nashr-i Farhang-i Islāmī. [In Persian]
66. Ryandono, M. N. H. (2008). *Ekonomi ZISWAQ* (Zakat, Infaq, Shadaqah dan Waqaf). Surabaya: IFDI dan Cenforis.
67. Shāhīd Ṣadr, S. M. B. (2014). *Barqīha (Maqālāt, Sukhanrānīhā, Yāddāsht-hā)* [Sparks (Articles, Speeches, Notes)] (S. U. Mu'azzinī, Trans.). Qom: Dār al-Ṣadr. [In Persian]
68. Shākīrī, 'A., Mūminī, F., Khādīm 'Alīzāda, A., & Makhzan Mūsawī, S. H. (2019). Muqaddamāi bar shākhṣ-i takṣīmī-i 'adālat-i iqtisādī bā rūykard-i Islāmī [An introduction to a composite index of economic justice with an Islamic approach]. *Iqtisād-i Islāmī*, *19*(74), 5–33. [In Persian]
69. Ṭabarsī, Ḥ. ibn F. (1991). *Makārim al-Akhlāq* [Noble Traits of Character] (Vol. 1). Qom: al-Sharīf al-Raḍī. [In Persian]
70. Tavakolī, M., & Shaḥī'īnejād, 'A. (2012). Shākhṣ-i ṣāf-i ṭulid-i dākhalī [Index of pure domestic production]. *Ma'rifat-i Iqtisād-i Islāmī*, *3*(2), 29–53. [In Persian]
71. *Treatise of the Islamic Revolution Leadership (Amūzish-i Ahkām-i 'Ibādāt)*. (2014). Tehran: Fiḥ-i Rūz. [In Persian]
72. Ṭūsī, M. ibn al-Ḍasan (al-Shaykh). (1993). *Al-Amālī* [The Dictations] (1st ed.). Qom: Dār al-Thaqāfa. [In Persian]
73. Yazdānī, F. (2003). *Mafāhīm-i bunyādīn dar goftimānhā-yi rifāh-i ijtimā'ī (sīyāsāt-i ijtimā'ī, ḥimāyat-i ijtimā'ī, rifāh wa amnīyat-i ijtimā'ī)* [Fundamental concepts in social welfare debates]. *Naṣhrīya-yi Rifāh-i Ijtimā'ī (Viḥānāma-yi Sīyāsāt-i Ijtimā'ī)*, *3*(10), 31–54. [In Persian]